

Kamniška Bistrica

Zelena regije

KAMNIŠKA BISTRICA, ZELENA OS REGIJE

TRKAMO NA VRATA DEDIŠČINE
PRIMER DOBRE PRAKSE V SRCU SLOVENIJE

KAMNIŠKA BISTRICA, ZELENA OS REGIJE

TRKAMO NA VRATA DEDIŠČINE
PRIMER DOBRE PRAKSE V SRCU SLOVENIJE

Zasnova in izvedba:	Center za razvoj Litija in Inštitut za celostni razvoj Domžale
Publikacijo uredila:	Marta Vahtar, ICRO Domžale
Besedila:	Marta Vahtar, Saša Gradišek, Mija Bokal in Adela Ramovš
Fotografije:	Anton Jarc, Bogdan Macarol, Metod Rogelj, Marta Vahtar, Matej Povše, Stanko Gruden, Sonja Rozman-Bizjak, Aleš Horvat, Željko Savič ter arhivi podjetja Velika planina, d.o.o., Centra za razvoj Litija in ICRO - Inštituta za celostni razvoj in okolje, Domžale.
Lektorica:	Irena Vrhovec
Priprava kartografskega gradiva:	ICRO Domžale
Oblikovanje:	TA2TO/Fotokabina in Medianova/Matej Zupančič
Prelom:	TA2TO/Fotokabina
Naklada:	2000 izvodov
Izdale:	Občina Dol pri Ljubljani in partnerske občine v projektu Trkamo na vrata dediščine

Brošura je nastala v okviru operacije Trkamo na vrata dediščine. Operacijo delno financira Evropska unija, in sicer iz Evropskega sklada za regionalni razvoj. Operacija se izvaja v okviru Operativnega programa krepitev regionalnih razvojnih potencialov za obdobje 2007-2013, razvojne prioritete »Razvoj regij«; prednostne usmeritve »Regionalni razvojni programi«. Nosilka operacije je Občina Dol pri Ljubljani, ostale občine (Domžale, Kamnik, Komenda, Litija, Lukovica, Moravče, Šmartno pri Litiji, Trzin) sodelujejo v projektu kot partnerji.

Primer dobre prakse je deloma povzet po publikaciji /Kamniška Bistrica: Rekreatijska os regije, Vizije ureditve obvodnega prostora kot osrednjega dela zelenega sistema regije s potenciali za razvoj ekološkega, kulturnega in rekreativnega turizma/ (ICRO - Inštitut za celostni razvoj in okolje, Domžale, 2000).

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

338.48(497.4-19)
711.25(497.4-19)

TRKAMO na vrata dediščine : primer dobre prakse
v srcu Slovenije: Kamniška bistrica, zelena os regije
/ [besedila Marta Vahtar ... [et al.] ; fotografije An-
ton Jarc ... [et al.] ; uredila
Marta Vahtar]. - Dol pri Ljubljani : Občina, 2008

1. Vahtar, Marta
240543232

VSEBINA

Razvojno partnerstvo – zibelka Srca Slovenije	9
Z majhnimi koraki in visoko mero tolerance se daleč pride	10
Trkamo na vrata dediščine v Srcu Slovenije.....	13
Trkamo na vrata dediščine, od projekta do produkta	14
Trkamo na vrata dediščine, mreža naravne in kulturne dediščine	18
Trkamo na vrata dediščine, zaokrožena območja	22
Primer dobre prakse: KAMNIŠKA BISTRICA KOT ZELENA OS REGIJE.....	27
Uvod	29
Vizije razvoja: med sanjami in realnostjo.....	31
Zelena os	33
Rekreacijska os	41
Pot mlinov in mlinščic.....	47
Zasnova turističnega programa	55
Od vizije k realizaciji	59
Viri	62

KAMNIŠKA BISTRICA: ZELENA OS REGIJE

VIZIJA UREDITVE OBVODNEGA PROSTORA KOT OSREDNJEGA DELA ZELENEGA SISTEMA REGIJE
S POTENCIALI ZA RAZVOJ EKOLOŠKEGA, KULTURNEGA IN REKREATIVNEGA TURIZMA

Marta Vahtar, ICRO Domžale©

Občine: Kamnik, Domžale, Dol pri Ljubljani

UVOD

OPIS EVOLUCIJE IDEJE IN NASTANKA VIZIJE

Čeprav se Kamniška Bistrica vije po najbolj poseljenem delu Slovenije in je bila njena struga že velikokrat »urejena« (regulirana in vsakič bolj ute-snjena), lahko ob njeni strugi še vedno doživimo modro zeleno spogle-dovanje z nebom, skrivnostnost šelestenja obrežnega zelenja in občasno divjost vodnega toka. Vse to pa so fantastična doživetja, ki jih skupaj z različnimi rekreacijskimi, kulturnimi in vzgojno-izobraževalnimi programi lahko v sebi združuje reka s svojim obvodnim zelenim pasom kot zelena os regije.

Voda in vodne površine so ene najbolj privlačnih točk pasivne rekreacije (opazovanje vode, posedanje in sprehodi ob vodi), ki privlačijo ljudi vseh starosti (otroke in odrasle). Reka Kamniška Bistrica in obrečni prostor pa sta izreden, še neizkoriščen potencial za zasnovo obrečnega parka, ki ga kljub neurejenosti mnogi že intenzivno uporabljajo v rekreativne name-ne. Kamniška Bistrica zato lahko predstavlja hrbtenico zasnove zelenih rekreativnih površin regije, ki povezuje občine Domžale, Kamnik in Dol pri Ljubljani.

Hkrati pa Kamniška Bistrica s svojimi enajstimi, še delujočimi mlinščicami, predstavlja svojevrstno, neraziskano in premalo poznano tehnično de-diščino, ki bi skupaj s številnimi vodosilnimi napravami lahko pomenila pomemben spomenik tehnične dediščine, ki mu verjetno ni enakega na območju JV Evrope.

V letu 1997 je Inštitut za celostni razvoj in okolje iz Domžal pripravil projekt s ciljem ugotoviti možno-sti sonaravne ureditve obrečnega prostora in vzpostavitev obrečnega parka. Iniciativa je bila jeseni 1998 podprta v okviru PHARE mikropro-grama za partnerstvo in programa Javnih del, ki sta podprla projekt “Kamniška Bistrica: rekreacijska os regije.” Inštitut za celostni razvoj in okolje je projekt vodil v sodelova-nju z Občino Domžale in Turistič-nim društvom Radomlje. Ključni cilj projekta je bil skozi okrogle mize in delavnice povezati strokovnjake in različne interesne skupine ob Ka-mniški Bistrici ter pripraviti skupno vizijo urejanja vodotoka. Projekt je identificiral glavne probleme, ve-zane na vodni in obvodni prostor, ter opozoril na premalo poznane in dostikrat prezrte potenciale Kamniške Bistrice, ki pri realizaciji vizije lahko predstavljajo osnovo razvoja ekološkega, kulturnega in

rekreacijskega turizma ob vodoto-ku in njegovih mlinščicah. Hkrati je projekt opozoril, da je vodotoku Kamniška Bistrica potrebno na-meniti večje površine, če hočemo dolgoročno zagotoviti večjo var-nost pred poplavami in izboljšati ekološko stanje voda. Široki zeleni pasovi ob vodotoku pa hkrati pred-stavljajo izjemen potencial za ra-zvoj rekreacijskih in ekoturističnih programov.

Marca 1999 so občine Domžale, Ka-mnik in Dol pri Ljubljani podpisale “Pismo o nameri o skupnem pristo-pu k urejanju območja vodotoka Ka-mniška Bistrica” s ciljem vzpostaviti zeleno rekreacijsko os ob Kamniški Bistrici ob hkratnem reševanju pere-čega problema poplav.

storskih aktov in pripravile vrsto različnih dokumentov, ki so vizijo zelene osi regije za nekaj korakov približale realnosti. Pripravljene so idejne zasnove za vzpostavitev poti ob celotni trasi Kamniške Bistrice, v občini Domžale je pripravljen lokacijski načrt za celotno potezo ureditve obrečnega prostora ob Kamniški Bistrici, pripravljenih pa je tudi nekaj izvedbenih projektov za posamezne ureditve.

Predstavljena vizija je torej rezul-tat skupnega dela velikega števila ljudi, ki so svoje vizije o pomenu, potencialih in ureditvi Kamniške Bi-strice kot zelene osi regije prispeva-li na okroglih mizah in delavnicah v intervjujih, s pismenimi pobudami, s članki v lokalnih časopisih ali pa v okviru dela na konkretnih pro-jekti, s katerimi se je na okroglih mizah in delavnicah izoblikovalo vizijo v zadnjem desetletju nadalje oblikovalo.

VIZIJE RAZVOJA: MED SANJAMI IN REALNOSTJO

Prihodnost si lahko predstavljamo na vsaj dva načina. Prvi način je "želeno stanje" - to je dolgoročna vizija, s katero si naslikamo željeno prihodnost na podlagi obstoječega znanja, izkušenj in predvsem pričakovanj, ki je v danem trenutku lahko preveč utopična in zelo oddaljena od realne situacije (kot sanje).

Drugi način je med različnimi akterji razvoja usklajena vizija ali bolje program, ki je oblikovan na podlagi trenutnih želja in kratkoročnih potreb, trenutnega znanja ter predvsem na podlagi trenutnih pogajanj in kompromisov, ki pogosto ne zmorejo preseči kratkoročnih političnih interesov.

Noben od načinov ni idealen. Prvi je v danem trenutku preveč utopičen, drugi pa pogosto prepoln kompromisov, tako da vizija ni več jasna. Pomembno pa je, da imamo oboje; sanje in skupno vizijo. Namreč, kjer ni skupne, med različnimi akterji razvoja usklajene vizije, ni vidnega napredka, kjer pa ni sanj, ni navdiha za ustvarjalno človeško dušo, saj so prav sanje tisto, k čemur v svojih najglobljih hotenjih stremimo.

Vizija, ki jo predstavljamo v tej publikaciji, torej ni medsektorsko in medobčinsko usklajena predstava prihodnosti. Gre zgolj za skupne sanje o reki, ki jo obdaja širok pas zelenih parkovnih površin, skozi katere se vijejo kolesarske in peš poti in povezujejo bogate rekreativne in prostoračasovne dejavnosti; sanje o reki, ki hrani številne vodne in obvodne ekosisteme, vodi, v kateri plava množica rib in ob kateri živijo številne ptice in druge živali; sanje o reki, ki pripoveduje zgodbo o življenju ob reki, njenih mlinščicah, mlinih, žagah, začetkih industrializacije in gospodarskem razcvetu območja; in nenazadnje sanje o reki, ki povezuje najrazličnejše ljudi v regiji s skupno vizijo: imeti bistro reko, ki se zrcali v zelenju in pripoveduje zgodbe iz preteklosti. S temi sanjami pa že danes, v tem trenutku morda še popolno utopijo, počasi spreminjajo v realnost. Prisotnost jasnega cilja in vizije, ki je skupna večini, pa čeprav je potisnjena daleč v prihodnost, nam namreč daje večje možnosti, da že danes sprejmemo takšne odločitve, ki nas bodo popeljale korak bliže zeleni prihodnosti.

USKLAJENA SKUPNA VIZIJA

Najstarejša skupna vizija urejanja prostora ob Kamniški Bistrici sega še v obdobje srednjega veka, ko si je skupina ljudi ustvarila vizijo o izgradnji prve mlinščice, danes imenovane Radomeljska mlinščica. V tistem času je bil to velik podvig. Glede razsežnosti sistema mlinščic ob Kamniški Bistrici, ki je sledil, pa lahko trdimo, da je izjemen v slovenskem prostoru in je nedvomno zahteval veliko usklajevanja in kompromisov, da je brezhibno funkcioniral.

Sodobna vizija urejanja prostora ob Kamniški Bistrici je vizija Kamniške Bistrice kot zelene osi. Da bi dose-

gli konsenz pri ustvarjanju zelene rekreacijske osi in usklajenem urejanju vodotoka Kamniške Bistrice, so že marca 1999 občine Domžale, Kamnik in Dol pri Ljubljani podpisale "Pismo o nameri o skupnem pristopu k urejanju območja vodotoka Kamniške Bistrice."

V okviru te publikacije predstavljamo vrsto različnih, parcialnih, a komplementarnih vizij reševanja problematike ustvarjanja zelene osi. Njihov namen je vzpodbuditi nadaljnja razmišljanja in pokazati na vrsto pogosto prezrtih potencialov obrečnega in na reko, ter nje-

gove mlinščice, vezanega prostora. Prav ti potenciali lahko pripomorejo k vzpostavitvi bogatega prostoračasovnega programa, ki lahko ustvari specifično identiteto regije. Takšen program pa ima nenazadnje lahko tudi pomemben ekonomski učinek.

Za uresničitev "sanj" bo potrebno te vizije medsebojno uskladiti v različnih razvojnih dokumentih. Med njimi so najpomembnejši regionalni in občinski razvojni načrti, kjer bodo opredeljene in medsebojno usklajene politike prostorskega razvoja, razvoja turizma, varstva okolja in druge.

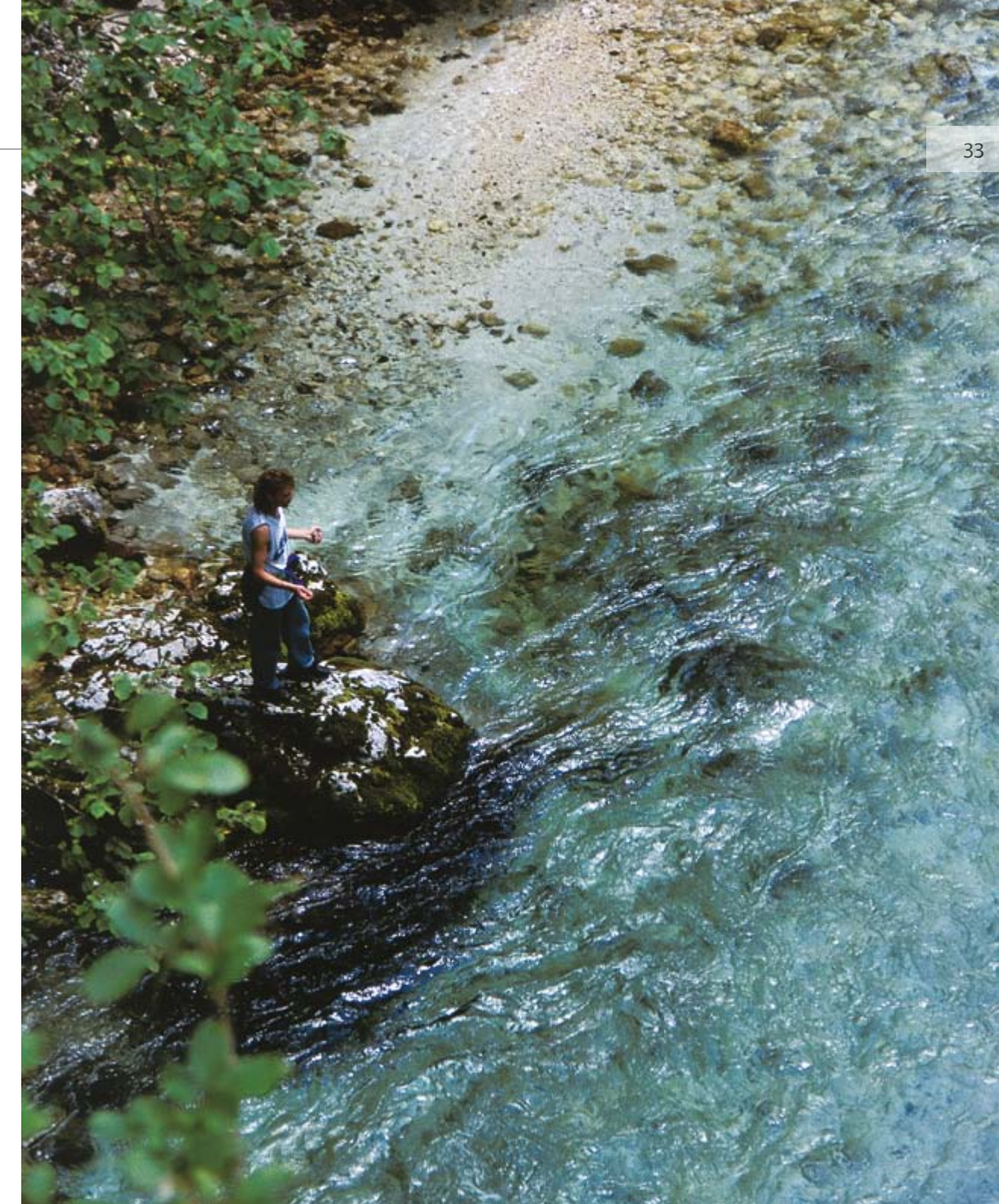

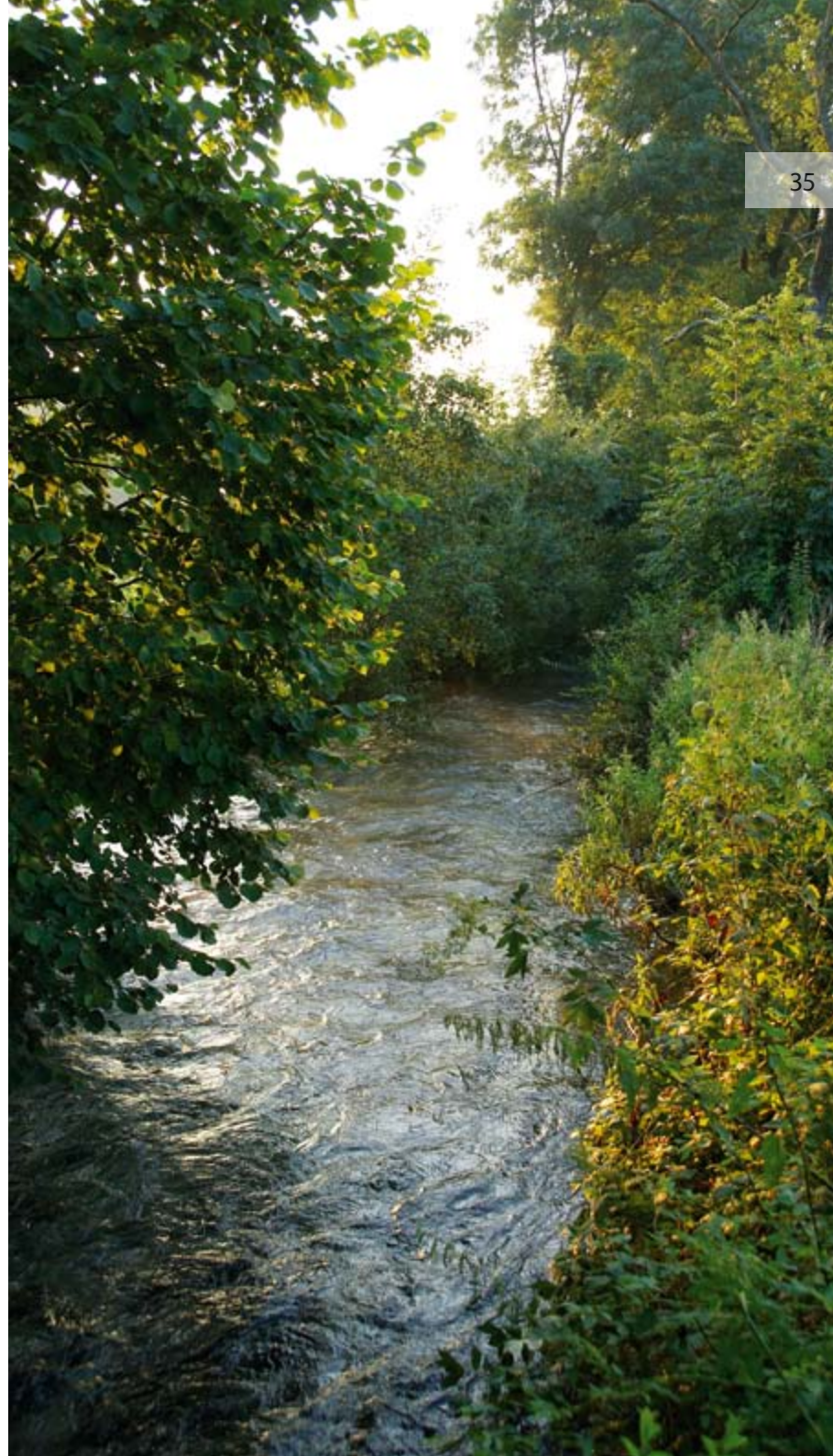
ZELENA OS

Kamniška Bistrica

Zelena **os** regije

Reka, ki je po svojem značaju najbolj urbanizirana reka v Sloveniji, s svojim sistemom mlinščic predstavlja zeleno os regije, ki ima pomembno ekološko funkcijo. Vodotoki namreč s svojim vodnim in obvodnim prostorom predstavljajo enega najbolj bogatih naravnih biotopov, ki ga je potrebno ohranjati kot prostorski kontinuum. Ti so najboljša osnova za zasnovo zelenih sistemov na območjih intenzivne rabe prostora, saj predstavljajo naravne koridorje, ki lahko med seboj povezujejo večje naravne površine, kot so gozdovi in močvirja, v celovit sistem in tako omogočajo nemoteno migracijo živali. Hkrati služijo tudi kot razlivne površine visokih voda, kar pozitivno vpliva na zadrževanje poplavnega vala in zmanjšuje poplavno ogroženost naselij. Nenazadnje pa ohranjanje retencijskih površin z visoko stopnjo zadrževanja vode, tako ob vodotoku kot v njegovem zaledju, pomaga bogatiti nizke pretoke v Kamniški Bistrici in njenih mlinščicah v sušnih obdobjih. Da bi ohranili kar največjo stopnjo naravne pestrosti obvodnega in vodnega prostora, pa bi bilo potrebno vodnogospodarske ureditve uskladiti s principi varovanja biološke raznovrstnosti in naravne pestrosti prostora, samim vodnim koridorjem pa nameniti več prostora.

OSNOVNE ZNAČILNOSTI POVODJA

Kamniška Bistrica, levi pritok reke Save, izvira na južnem vznožju Kamniško-Savinjskih Alp kot kraški izvir na nadmorski višini 580 m. Najprej teče po ozki gorski dolini, ki se med Godičem in Kamnikom nekoliko razširi in tvori rečne terase. Južno od Kamnika reka teče po širokem polju, ki ga je nasula v geološki zgodovini. Preko apnenčaste prodnate ravnine se pretaka v rahlo nakazanem vršaju brez velikih zavojev in se pri Dolu izliva v Savo. Vodotok je dolg nekaj manj kot 33 km. Vodozbirno območje obsega 539 km² in je izredno razgibano, saj obsega tako visokogorski svet kot tudi ravninska območja. Hidrografsko mrežo povodja (vodozbirno območje) poleg Kamniške Bistrice tvorijo tudi njeni pritoki. Važnejši levi pritoki so Črna, Nevljica in Rača, važnejši desni pa Bistričica in Pšata.

Reka ima dežno-snežni odtočni režim, kar pomeni, da ima največ vode jeseni (novembra) in pozno spomladi (maja), najmanj vode pa poleti (avgusta) in pozimi (februarja). Kljub temu, da dober kos poti

teče po ravnini, ima vzdolž svojega celotnega teka hudourniški značaj. To pomeni, da ima zelo veliko razliko med nizkimi in visokimi pretoki, ki znaša približno 1 : 300 (podatek za vodomerno postajo Kamnik).

Sorazmerno velika vodnatost in velik padec dna kar kličeta po izrabi vodne energije. Tako so se že v preteklih stoletjih začeli ob strugi Kamniške Bistrice pojavljati prvi mlini, žage in kasneje male hidroelektrarne (mHE), kar je botrovalo velikemu razmahu industrije na tem območju.

Ob razvijajoči se industriji in obrti se je širila tudi pozidava, in sicer pretežno ob industrijskih objektih na mlinščicah in ob sami Kamniški Bistrici. Ker so bili tako industrijski kot tudi drugi objekti pogosto izpostavljeni poplavam Kamniške Bistrice, so se vzporedno z gradnjo objektov za izkoriščanje vodne energije začeli graditi tudi objekti in regulacije struge Kamniške Bistrice z namenom, da bi se kar najboljše zaščitili pred visokimi vodami. Večje visoke vode na Kamni-

ški Bistrici so se v zadnjem obdobju pojavljale predvsem v letih 1965, 1971, 1974, 1990, 1994 in 1998.

Rezultat intenzivnega izkoriščanja vodne energije in varstva pred poplavami je današnja struga Kamniške Bistrice. V splošnem padec struge določajo jezovi, ki so v prvi fazi služili zgolj zagotavljanju potrebnega padca za izrabo vodne energije, pozneje pa so privzeli tudi vlogo objektov za stabilizacijo nivelete struge. Med važnejšimi so: jez pri Kalcitu, jez v Stahovici, jez nad Smodnišnico, jez pri Komunalni, Titanov jez, Stolov jez, jez v Volčjem Potoku, Homški jez, jez v Radomljah, Jubov jez I in Jubov jez II. Ob jezovih je bil zgrajen cel niz mlinščic, od katerih nekatere danes še delujejo, druge pa so opuščene.

Zaradi varstva pred poplavami, ki dostikrat ni bilo sistematično vodeno in načrtovano, je danes praktično celotna struga Kamniške Bistrice bolj ali manj regulirana. Ob tem je potrebno ugotoviti, da je stopnja varnosti pred poplavami od odseka

do odseka različna in v veliki meri odraža trenutne lokalne finančne možnosti.

Poleg regulacij struge je bila ena izmed oblik varstva pred poplavami tudi odvzemanje naplavin. K sreči zaradi velikega števila prečnih objektov, ki stabilizirajo niveleto, odvzem proda, peska in mivke, ni imel škodljivega vpliva na vodni režim Kamniške Bistrice. Danes na celotni strugi obstoja le en večji prodni žep pod Stranjami, kjer izvajalec vodnogospodarske javne službe odvzema le tiste viške naplavin, ki bi lahko negativno vplivale na prevodnost struge.

Današnja struga Kamniške Bistrice je vse od Stahovice regulirana, delno kot rezultat izkoriščanja vodne energije, delno pa kot posledica varstva pred poplavami, saj se je urbanizacija v preteklosti pri gradnji potrebnih proizvodnih, infrastrukturnih in stanovanjskih območij usmerila na cenejša poplavna zemljišča. Posledica je močno zožena struga s slabšo kapaciteto prevajanja visokih voda, saj je oropana

vseh naravnih razlivnih površin. Ker so se posledično visoke vode koncentrirale tako časovno kot količinsko, so se v zadnjih desetletjih pojavljale zahteve po novih in bolj prevodnih regulacijah, ki pa so hudourniški značaj vodotoka še povečevale, hkrati pa slabšale poplavno varnost dolvodnih območij.

Zaradi zasedenih inundacijskih prostorov ob strugi Kamniške Bistrice ni več možno zmanjševati visokovodnih valov po naravni poti. Študije, ki so bile izdelane v 70. in 80. letih 20. stoletja, so pokazale, da tudi z izgradnjo umetnih zadrževalnikov visokih voda ni možno doseči ustreznega zmanjšanja visokih voda Kamniške Bistrice, oziroma so stroški in rezultati zmanjšanja visokovodnih valov nesorazmerno veliki. Glede na to dejstvo je edini način varovanja pred poplavami dograditi in povezati v celovit sistem že izvedene regulacije na posameznih odsekih, le-te pa kar najbolj sonaravno urediti, oziroma na odsekih, ki to dovoljujejo, razširiti strugo in urediti večje površine za razlivanje visokih voda.

MLINŠČICE

Zaradi sorazmerno velikega padca je reka idealna za izkoriščanje vodne sile z majhnimi pogoni, hkrati pa je ob reki dovolj prostora za kanale, po katerih se pretaka gonilna voda. To naravno danost so ljudje začeli izkoriščati že zelo zgodaj. Zajezili so reko in napeljevali vodo na mline, žage in kasneje turbine. Namembnost mlinščic se je širila. Postale so recipient za manjše stranske pritoke, vanje se steka atmosferska voda pa tudi odplake. Razen za pogon se je začela voda iz mlinščic uporabljati tudi v druge namene. Mlinščice so bile sprva majhni kanali s pretočno sposobnostjo do 400 l/s, kasneje pa je njihova pretočna sposobnost dosegla v povprečju 2 m³/s.

Brežine strug mlinščic izven naselij niso bile zavarovane; niti ni bilo potrebno, ker so padci manjši kot v matični strugi, pa tudi vplivov visokih voda ni. Mnoge mlinščice imajo zato danes izgled naravnega vodotoka. Ker imajo stalno vodo in visoke vode ter ne povzročajo močnega drifta za žive organizme, so mlinščice zelo primerne za ribo-

gojništvo. K naravnemu izgledu in meandriranju mlinščic pa je pripomogla tudi obrežna vegetacija. Do leta 1960 je bilo ohranjeno maksimalno število mlinščic z do sedaj največjo pretočno sposobnostjo. Zaradi odvzemov so bili pozimi in včasih tudi poleti celi odseki Kamniške Bistrice popolnoma izsušeni. To takrat ni bilo tako tragično, ker voda še ni bila tako močno onesnažena. V še nereguliranih potokih, ki se izlivajo v Kamniško Bistrico, pa je bilo obilo rib. Tu je prednjačila Rača, ki je bila s svojimi meandri pravi naravni spomenik.

Po letu 1960 so se mlinščice pričele opuščati iz različnih razlogov: obilica električne energije iz omrežja, ki je bila cenejša kot iz lastnega pogona, odstranjevanje in zniževanje jezov, preplavljanje, melioracije in kmetijstvo ter zaradi urbanizacije območja. Precej je k temu prispevala tudi nacionalizacija, saj je veliko objektov na vodni pogon propadlo, z njimi pa so propadle tudi vodne skupnosti, ki so skrbele za jezove in mlinščice. Opuščanje mlinščic se je

v zadnjem desetletju nehalo predvsem zaradi široke namembnosti preostalih mlinščic in ker je zopet postala zanimiva proizvodnja električne energije v mHE. Ker pa mHE za večji izkoristek potrebujejo večje padce, so ponekod posamezne odseke mlinščic opustili in tako dobili večji padec (mHE v Stahovici). Sicer pa so se mlinščice čvrsto zadržale v krajino tudi kot del naravne hidrografske mreže, od katere so danes odvisni prenekateri vodni in obvodni ekosistemi. S tem prihaja na površje nov problem in sicer določitev minimalnega pretoka za matično strugo, ki zahteva za svojo širino in gramozno dno veliko vode ter določitev minimalnih pretokov za mlinščice, ki bi jih veljalo zaradi svojih ekoloških kvalitet ohraniti.

ODTOČNI REŽIM TER PROBLEMI POPLAV

Kamniška Bistrica je bila v sredini 19. stoletja še povsem naraven vodotok, ki je redno poplavljal in odlagal na brežinah velike količine mineralnega materiala, odvzetega v zaledju. Vodotok je v osnovi hudournik s stalno vodo, ki jo zagotavljajo pritoki s kraškimi izviri iz Kamniških planin in številnimi izviri iz pobočnih prepe-

rin. Velik padec ravninskega predela do Save (4-8 ‰) in gričevje na levi strani vodotoka so pripomogli, da Kamniška Bistrica s svojim naravnim koritom ni delala velikih zavojev. Visoke vode so odtekale od vznožja Kamniških planin po najkrajši poti v Savo. Na tej poti pa je voda oblikovala veliko lokalnih meandrov.

KAKOVOST VODE

Razcvet industrije in pospešeno naseljevanje območja sta povzročila padec kakovosti vode v vodotoku, kar danes predstavlja velik problem.

Območje ima sicer skoraj v celoti urejeno kanalizacijo, ki je priključena na centralno čistilno napravo

Domžale s kapaciteto 200.000 PE in izgrajeno biološko stopnjo čiščenja. Kljub veliki učinkovitosti CČN Domžale (91%) pa je reka v spodnjem toku močno onesnažena (IV. kakovostni razred). K temu močno pripomorejo nizki vodostaji v matični strugi, ki so posebno kritični poleti (komaj četrtina m³/s, ARSO),

ter odvzemi vode za mlinščice, saj se v sušnem obdobju skoraj enaka količina vode pretaka tudi po mlinščicah. Zaradi občasnih izjemno nizkih količin vode v matični strugi je samočistilna sposobnost vodotoka ponekod močno presežena.

EKOSISTEMI

“Vodni ekosistemi” z uveljavitvijo nove EU politike do vode postajajo vse bolj pomembni, saj monitoring kakovosti vode temelji predvsem na ekoloških parametrih, ki so zajeti v skupni oceni imenovani “ekološki status voda”, ki vključuje biološke, hidromorfološke in fizikalno-kemijske parametre. Vsakršne spremembe v okolju se namreč odražajo v pogojih za življenje tako rastlinskih kot živalskih združb. Zato ohranjanje kar najbolj naravnega stanja vodnih in obvodnih ekosistemov hkrati pomeni ohranjanje njihove stabilnosti (ravnotežja) in dinamičnosti. Posredno to pomeni ohranjanje naravne morfologije vodotokov, ohranjanje samočistilne sposobnosti voda ter ohranjanje diverzitet vodnih ekosistemov.

Obvodni svet ob Kamniški Bistrici je z urbanizacijo doživel veliko razvrednotenje in temeljito preobrazbo. Obsežni industrijski kompleksi, daljnovodi in CČN Domžale ležijo na nekdanjih poplavnih

ravnicah Kamniške Bistrice. Zaradi poselitve in sedaj še zaradi izgradnje avtoceste je korito Kamniške Bistrice praktično v vsem ravninskem delu regulirano. Trendi pozidave se ne zmanjšujejo, zato je potrebno preostanek obvodnega sveta ohranjati, ga ščititi, v kar se da najbolj naravni obliki, in ga v dobro vseh tudi bogatiti z vodo. Tako je ob reki danes ostalo le še nekaj manjših poplavnih površin, lok (večinoma poplavni gozd) z mrtvicami (oziroma odseki nekdanjega rečnega korita, ki je bil zaradi regulacije odrezan od novega korita). Opuščene struge in mrtvice je treba ohranjati, prepovedati odlaganje materiala v njih, jih hidravlično povezati in obogatiti z večjo vodno dinamiko. V primeru, da so struge in mrtvice izven dosega visoke vode iz korita Kamniške Bistrice in njihova medsebojna povezava ni možna, naj se jih hidravlično naveže na mlinščice ali talno vodo. V kolikor pa predstavljajo del vodnega sveta glavne struge, naj se jih hidravlično še bolj poveže z reko. Prav tako pa je pomembno varovati in povezati v enoten hidravlični sistem poplavni gozd in poplavne travnike.

Vodotoki s svojim vodnim in obvodnim prostorom predstavljajo enega najbolj bogatih naravnih biotopov, ki ga je potrebno ohranjati kot prostorski kontinuum. Seveda pa morajo biti dovolj široki, da omogočajo nemoteno migracijo živali.

MOŽNOSTI IN POMEN RENATURACIJE STRUGE KAMNIŠKE BISTRICE

Kamniška Bistrica ima povsem naravno strugo le še na zgornjem odseku, to je od izvira pa do vodnega zajetja Iverje. Sicer pa je struga bolj ali manj regulirana, pri čemer nekatere regulacije dajejo povsem naraven videz. Sicer pa danes težko razmišljamo o renaturaciji struge Kamniške Bistrice v polnem pomenu, saj so inundacijski prostori v veliki meri urbanizirani in s tem izgubljeni za takšne posege. Kamniška Bistrica je namreč v svojem ravninskem toku preveč urbanizirana, da bi bila lahko spet naravna in spontana. Ostati mora regulirana in skrbno načrtovana. Kljub temu pa še vedno obstajajo možnosti, da bi izboljšali ekološke pogoje življenja v vodi in ob vodi, s tem pa povečali samočistilno sposobnost vodotoka ter krajinsko pestrost in privlačnost prostora za rekreacijo.

Eden ključnih problemov urejanja struge Kamniške Bistrice je dejstvo, da v okviru razpoložljivega prostora, zagotovljenega z ustreznimi prostorskimi akti, danes praktično ni mogoče razmišljati o možnostih sonaravnega oblikovanja struge Kamniške Bistrice. Potrebne so trše oblike urejanja. Z večjim manevrskim prostorom pa bi bilo moč zagotoviti enako oz. boljšo pretočnost vodotokov, predvsem pa bolj naraven videz vodotoka, ki bi

tudi dajal več možnosti za življenje vodnih in obvodnih rastlin in živali.

Na Kamniški Bistrici danes obstajajo štirje odseki, kjer je še moč razširiti strugo in izvesti določene ukrepe v smeri bolj sonaravne ureditve struge vodotoka. Prvi je odsek od Šmarce pa do Nožic, kjer je levi breg še nepozidan. Naslednja dva odseka sta odsek med Radomljami in Količevim ter odsek od Repovža pa do izpod centralne čistilne naprave v Domžalah (CČN), kjer obstaja možnost, izmenično na levem ali desnem bregu, ustvariti nadomestne sonaravne oblike vodotoka. Zadnji odsek pa je južno od CČN, pa vse do izliva v Savo, saj pretočni profil ne prevaja visokih voda in občasno še vedno prestopi bregove. Ker teče pretežno po kmetijskih površinah, obstaja veliko možnosti za eventualno razširitev struge v celotni potezi od CČN do izliva v Savo. Še največje možnosti sonaravne ureditve Kamniške Bistrice pa obstajajo na odseku od izliva v Savo do Zasavske ceste.

Pri ustvarjanju zelenega koridorja ob vodotoku poseben problem predstavlja lastništvo pribrežnih in obvodnih zemljišč. Da bi se izognili takšnim problemom, v razvitih državah sistematično odkupujejo zemljišča ob vodotokih in skušajo potek struge prilagajati starim trasam, ki so raz-

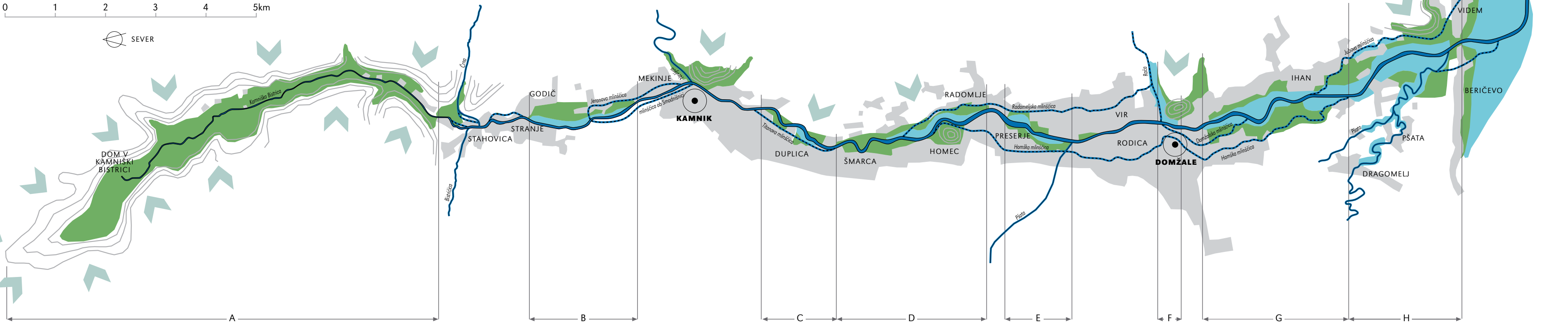
vidne iz starih map. Ob tem seveda vodi zopet vračajo inundacijske prostore in s tem možnost poplavljanja. Na ta način se visoke vode znižajo, kot posledica pa odpade potreba po gradnji regulacij.

Glede na trenutno rabo prostora ob Kamniški Bistrici, stopnjo reguliranosti vodotoka in finančne zmožnosti je v tem trenutku mogoče razmišljati le o korekcijah posameznih regulacij, v smislu omilitve togosti uporabljenih materialov, kar bi bilo dolgoročno moč izvesti že v okviru rednih vzdrževalnih del. Poleg tega pa je mogoče v okviru prostorskih dokumentov občin Kamnik, Domžale in Dol pri Ljubljani opredeliti zelene površine ob vodotoku, na prejšnjih odsekih vodotoka, kot dolgoročne rezervacije prostora, kjer bi bilo moč v prihodnosti izvesti obsežnejša sanacijska in renaturacijska dela ter sprejeti odlok o pribrežnih zemljiščih Kamniške Bistrice in njenih pritokov. V okviru realizacije ideje izgradnje rekreacijske osi vzdolž Kamniške Bistrice bo dolgoročno verjetno moč realizirati potrebne sanacijske in renaturacijske posege v strugo, ki bodo po eni strani zagotovili optimalno varnost pred poplavami, po drugi strani pa, s primernim krajinskim oblikovanjem tako struge kot obrežnih in priobalnih zemljišč, naredile to območje zanimivo za rekreacijo.

ZELENE POVRŠINE MOŽNOSTI RENATURACIJE STRUGE KAMNIŠKE BISTRICE

(Vir: Preveritev sonaravnih možnosti zagotavljanja večje poplavne varnosti na vodotoku Kamniška Bistrica, VGI, 20 . Priprava karte: ICRO Domžale)

0 1 2 3 4 5km

A Kamniška Bistrica je tipičen hudournik z veliko erozijsko močjo (prenaša skale, prod in pesek). Dolina je dobro ohranjena in tudi v prihodnje jo je potrebno varovati pred posegi človeka.

B Reka oblikuje ozko dolino z več visokimi terasami. Čeprav je bila v preteklosti sama struga v celoti regulirana, na videz deluje naravno, kar je potrebno z ustreznimi vzdrževalnimi ukrepi še poudarjati.

C Reka je bila v celoti regulirana in ima danes sorazmerno naraven videz. Da bi ohranili njen naraven značaj, je potrebno ohranjati močno okrnjene zelene površine ob vodotoku.

D Čeprav je bila rečna struga v celoti regulirana, je njen izgled dokaj naraven. Glavni razlog temu je gozd in obsežno vegetacijsko območje na levem bregu reke. Z ohranitvijo poplavne ravnice in s primerno obnovo rečne struge, reka lahko doseže zelo visoko stopnjo naravnega videza in ekološke stabilnosti.

E V bližnji preteklosti je bila rečna struga v celoti regulirana. Z zavarovanjem zelenega prostora ob reki in s primerno obnovo rečne struge lahko reka doseže zelo visoko stopnjo naravnega videza in ekološke stabilnosti.

F Območje je močno urbanizirano in rečna struga je bila v celoti regulirana. Edini odsek rečne struge (pod Šumberkom), kjer je bila regulacija nedavno izvedena, ima v delu še sorazmerno naravne bregove; tu bi bilo potrebno regulacijska dela zmehčati tako, da se ohranijo kolikor tolako naravne kakovosti rečnih bregov. Hkrati pa je potrebno trdo regulacijo (betonski zidovi, tehnični profil rečnega korita) omiliti povsod, kjer je to možno, sicer pa vizualno omiliti in zmehčati z zasaditvijo obvodnega rastlinja.

G Ta odsek reke je bil nedavno reguliran zaradi pogostih poplav. Na obeh straneh reke je še vedno možno obvarovati poplavne ravnice pred urbanizacijo in bolj sonaravno urediti rečno strugo. Na celotnem območju je veliko opuščenih mrtvih rokavov, ki bi jih bilo smiselno revitalizirati in hidravlično povezati z glavnim tokom reke.

H Gre za deloma nedavne, deloma pa stare regulacije. Čeprav je bil celoten obrežni vegetacijski pas tik ob bregovih uničen, obstaja možnost za učinkovito renaturacijo rečne struge. Osnovni princip je ohraniti poplavne ravnice, sami rečni strugi pa nameniti širši pas, po katerem lahko ustvarja svoje meandre.

TIPOLOGIJA VODOTOKOV:

- reka Kamniška Bistrica
- manjši naravni vodotok
- mlynščica

ZNAČILNOSTI RABE TAL:

- poplavno območje
- neurbanizirane površine (gozd, travnik, idr.)
- urbanizirane površine
- strma pobočja
- neposreden stik z gozdnimi območji

REKREACIJSKA OS

Kolesarjenje je v zadnjem desetletju doseglo silovit razmah. Vedno več ljudi se odloča, da se ob vikendih odpravi na izlet s kolesom po novih, še neodkritih delih naše male deželice. Kolesarski vodniki so zrasli kot gobe po dežju, saj si vse več kolesarjev želi na poti ogledati tudi najrazličnejše naravne in kulturne znamenitosti krajev, skozi katere kolesarijo. Tudi območje ob Kamniški Bistrici ima marsikaj ponuditi sodobnemu izletniku na kolesu. Glede na to, da Kamniška Bistrica izvira v Kamniško Savinjskih Alpah, izliva pa se v Savo na robu Ljubljanske kotline, so kolesarske poti v sistemu kolesarskih poti ob Kamniški Bistrici lahko zelo raznolike (gorske ali zgolj ravninske).

Kolesarjenje povezuje rekreacijo s popoldanskim ali enodnevnim izletništvom v kraje, zanimive zaradi svojih kulturnih, naravnih in drugih zanimivosti. Zato je ključna ideja

zasnovati sistem kolesarskih in peš poti ob Kamniški Bistrici, ki bodo ne le med seboj povezale kraje ob reki, temveč v enoten sistem povezale tudi zanimive turistične točke v širši regiji. Tako se ob Kamniški Bistrici med seboj povezujeta dva sistema peš in kolesarskih poti: sistem vzdolžnih poti in sistem krožnih poti.

Sistem vzdolžnih poti pretežno poteka ob vodotoku od izvira Kamniške Bistrice do njenega izliva v Savo in od tam do Ljubljane. Na nekaterih mestih se katera od vzdolžnih poti odmakne od Kamniške Bistrice in teče ob mlinščicah ali pa gre mimo različnih arhitekturno in krajinsko zanimivih ambientov ter mimo različnih kulturnih, naravnih ali tehničnih zanimivosti v neposredni bližini vodotoka.

Sistem krožnih poti prečka glavno vzdolžno smer poti in jih povezuje

z izletniškimi zanimivostmi in rekreacijskimi potenciali v zaledju ter tako širšo regijo povezujejo v enoten sistem poti. Krožne poti imajo svoja izhodišča na glavni osi, to je ob Kamniški Bistrici, njihova dolžina pa zadošča krajšim poldnevnim izletom.

Podoben koncept kot za kolesarske poti naj bi veljal tudi za peš poti. Pri tem velja poudariti, da gre pri peš poteh za zasnovo različnih krožnih poti, ki se med seboj sestavljajo v razsežnejši sistem peš poti, ki so na nekaterih mestih vzporedne kolesarskim potem, drugje pa tečejo po svoji poti. Da pa bi sistem kolesarskih in peš poti zares lahko zaživel, bo potrebno na glavni osi razviti bogat program, namenjen izletnikom in rekreativcem.

Neposredno ob vodotoku torej potekata dve ključni poti. Glavna pot, ki jo tvorita skupaj glavna ko-

lesarska in glavna peš pot. Potekata večinoma skupaj, na nekaterih krajših odsekih pa ločeno. Glavna pot poteka po levem ali desnem bregu vodotoka v odvisnosti od zanimivosti trase, gostote drugih pristočasnih programov ter od programov, ki sicer ne ležijo ob vodotoku, a se na rekreacijsko os neposredno navezujejo. Glavna kolesarska pot bo v prihodnosti načeloma asfaltirana, medtem ko bo glavna peš pot pretežno peščena. Glavna pot bo na poseljenih območjih osvetljena in sorazmerno bogato opremljena s parkovno opremo.

Sprehajalna pot je speljana po nasprotnem bregu kot glavna. Namenjena je pešcem, po njej pa je dovoljena tudi vožnja s kolesi, razen na odsekih, kjer bo pot urejena kot naravna sprehajalna pot. Je praviloma peščena in neosvetljena. Osvetlitev se po potrebi uredi

le na območju strnjene poselitve. Poti bodo prvenstveno med seboj povezale obstoječe poti (gozdne in tiste, ki so nastale kot posledica regulacijskih in vzdrževalnih del na vodotoku).

Poleg kolesarskih in peš poti z urejenimi počivališči, na katerih so informacijske table s ključnimi informacijami o rekreacijsko izletniških, kulturnih in izobraževalnih vsebinah, bo območje ob Kamniški Bistrici obiskovalcem nudilo še vrsto drugih rekreacijskih atrakcij, kot so otroška igrišča s kompleksnimi igrali in drugimi ureditvami za igro otrok, poti za jahanje, organizirani prostori za piknike ter vrsto drugih ureditev, ki bodo pomagali osvetliti potenciale prostora in zgraditi njegovo specifično identiteto. Glede na značilnosti prostora pa lahko ključne rekreacijske potenciale strnemo v sledeče regionalno zaokrožena območja.

DOLINA KAMNIŠKE BISTRICE

Dolina Kamniške Bistrice privablja številne ljubitelje rekreacije, planinarjenja in alpinizma, saj je izhodišče za številne izlete na bližnje ali bolj oddaljene vrhove Kamniških Alp. Velika planina, kamor je možen dostop tudi z gondolsko žičnico, s svojo neokrnjeno naravo in etnološko arhitekturno dediščino ter z enkratnim planšarskim naseljem privablja številne izletnike, pozimi pa smučarje. Hkrati pa prav v dolini Kamniške Bistrice lahko reko občudujemo v vsej njeni lepoti, saj je zlasti v njenem zgornjem toku možen ogled številnih naravnih znamenitosti, kot sta kraški izvir in soteska Predaselj. Možen je sprehod po Koželjevi poti, ki poteka ob reki, kolesarjenje po gozdnih poteh, za izurjene kajakaše pa celo spust s kajakom po kristalno čisti reki. Poleg tega pa na Kraljevem hribu blizu spodnje postaje gondolske žičnice, v gostišču Kraljev hrib, poleg izvr-

stne hrane ponujajo tudi različne oblike športnih aktivnosti, kakršen je v zadnjem obdobju zelo popularen "paint ball" in številne druge družabne igre.

Glavna cesta, ki jo danes uporablja jo številni kolesarji-rekreativci za kolesarjenje do doma v Kamniški Bistrici, je žal za množično kolesarjenje preveč nevarna. Možno pa je v zgornjem delu doline Kamniške Bistrice, to je od izvira do spodnje postaje gondolske žičnice na Veliko planino, urediti varno krožno kolesarsko pot za družinsko kolesarjenje, ki nas popelje mimo zanimivosti tako na levem kot na desnem bregu Kamniške Bistrice. Kot izhodišče kolesarske poti bi lahko služila Dom v Kamniški Bistrici ali pa spodnja postaja gondolske žičnice. Za realizacijo kolesarske poti bi bilo potrebno povezati nekatere gozdne poti med seboj z novimi potmi, vzporedno s cesto v Kamni-

ški Bistrici, ki je ozka in prometna, pa potegniti kolesarsko pot, ki naj bi se v nekaterih odsekih bolj približala vodotoku.

Dolina Kamniške Bistrice velja za zelo priljubljeno območje organiziranja piknikov. Južno od Doma v Kamniški Bistrici se je uveljavil edini organizirani center za piknike, imenovan International Picnic Center, kjer je možno najeti prostor za piknik (pokrit ali odprt prostor), po želji pa vse gostinske usluge in različne oblike rekreacije. Glede na razširjenost divjih piknik prostorov in priljubljenost te dejavnosti v dolini Kamniške Bistrice, se kar samo ponuja vprašanje, zakaj se lastniki in uporabniki zemljišč ob vodotoku ne organizirajo in poskrbijo za organizirano ponudbo piknik prostorov, kar bi rešilo probleme čistoče in vzdrževanja prostorov, saj za "piknikaši" običajno ostajajo kupi smeti.

OD STAHOVICE DO KAMNIKA

Od Stahovice naprej Kamniška Bistrica teče po ravnini. V preteklosti je Koželjeva pot, ki se danes zaključuje v Iverju, potekala ob Kamniški Bistrici vse do Kamnika. Del te poti je na območju med Godičem in Mekinjami še ohranjen in služi številnim sprehajalcem. Zato prav ta pot lahko predstavlja hrbtnico novo zasnovanih peš poti.

Ker je dolina sorazmerno ozka, je kolesarjenje po obstoječih cestah na tem območju zaradi gostega prometa precej nevarno. Sicer pa je za območje značilna slikovita kmetijska krajina z izrazitimi rečnimi terasami, zato se kar sama po sebi ponuja možnost urejene krožne kolesarske poti za krajše družinske izlete v naravo skozi širše območje doline, deloma po obstoječih poljskih poteh, deloma pa po novi trasi. Pot pa nas pelje tudi mimo Plečnikove cerkve, nekdanjih mlinov in še delujoče apnenice.

Na lokaciji enega od nekdanjih mlinov, na Jeranovem, je danes ribogojnica Mihovc, kjer imajo urejen večji ribnik za športni ribolov. Prav ribnik je v zadnjem obdobju postal priljubljena rekreacijska točka za ljubitelje ribarjenja, posebno še za začetnike. Poleg tega velja omeniti izjemen potencial, ki ga območje predstavlja za razvoj konjeniškega športa, saj bi bilo tu moč urediti vrsto jahalnih poti, pa tudi konjeniški šport je na tem območju dokaj dobro razvit (Konjeniški klub Stahovica).

KAMNIK

Kamniška Bistrica je v starem delu Kamnika potisnjena v kanal in od zanimivih delov starega mestnega jedra odmaknjena (saj je nekoč služila kot glavni odvodnik odpadnih voda in kot taka ni bila zanimiva). Do samega vodotoka je moč priti le v severnem delu Kamnika, na območju Kršmančevega parka. Zato tam velja urediti intenzivnejšo parkovno površino s sprehajalno potjo vse do starih kostanjev na posestvu nekdanjega zdraviliškega centra, ki je po pripovedovanju zdravnika dr. Setnikarja iz Kamnika, v začetku stoletja v Kamnik privabil tudi do 900 gostov na dan.

Sicer pa je na širšem območju kar nekaj športno-rekreativnih objektov, kot so: nogometni stadion Mekinje, športna dvorana Kamnik, letno kopališče, fitness centri, za rekreacijo na prostem pa sta namenjeni predvsem trim steza na Zapričah in krožna smučarska tekaška proga v Tunjicah.

Glavno kolesarsko pot ob Kamniški Bistrici bi veljalo speljati skozi stari del Kamnika in jo na območju pod Kamnikom, od Šutne preko Perovega in Bakovnika do Duplice, zopet približati vodotoku, tako da se izognemo industrijskim objektom in gosto prometni cesti. Na tem delu bi bilo možno speljati tudi krožno kolesarsko pot po obeh bregovih Kamniške Bistrice.

ŠMARCA·VOLČJI POTOK·HOMEC IN RADOMLJE

Območje je najbolj znano in obiskano predvsem zaradi Arboretuma Volčji Potok, kjer je na 88 ha površine na ogled veliko število najrazličnejših rastlin in predstavlja enega najbolj priljubljenih sprehajališč v okolici. Precejššen športno-rekreacijski pomen pa je dobilo tudi igrišče za golf v bližini. Sicer pa se območje na levem bregu Kamniške Bistrice, to je južno od Duplice pa vse do Radomelj, odlikuje po dokaj neobljudeni in naravni krajini, ki bi jo bilo možno urediti za manj agresivne oblike rekreacije, kot so sprehodi v naravo, kolesarjenje, tek na smučeh, urejeni piknik prostori in podobno. Pešpoti bi bilo potrebno urediti neposredno ob vodotoku in se tako izogniti edini cestni povezavi med Radomljami in Duplico, to je skozi Volčji Potok, kjer je cesta zelo ozka in prometna. Ob tej cesti pa je potrebno urediti varno kolesarsko stezo. Krožno kolesarsko pot pa bi veljalo vzpostaviti tudi po obstoječih poteh od Volčjega Potoka mimo golf igrišča proti Rovam do ribnika Črnelo in mokrišč Blate in Mlake, od tu pa nazaj proti Radomljam.

Da bi oba bregova Kamniške Bistrice med seboj bolje povezali, bi bilo potrebno v Nožicah postaviti brv preko Kamniške Bistrice (v osi glavne dostopne poti v Arboretum) in tako s peš potmi povezati Homški Hrib z Arboretumom.

V Radomljah je precej dobro razvit konjeniški šport, saj obstaja Konjeniški klub Radomlje s pokritim vadbiščem in že vzpostavljenimi potmi ob Kamniški Bistrici, zato predlagamo ureditev obstoječih in vzpostavitev novih jahalnih poti ob Kamniški Bistrici tako severno kot južno od Radomelj.

Na desnem bregu Kamniške Bistrice skozi Šmarco in Homec sega poselitev ponekod vse do vodotoka, tako da je malo prostora, ki bi ga lahko namenili rekreaciji. V uporabi je kolesarska pot ob Kamniški Bistrici od Duplice do Homškega hriba, ki bi

jo bilo potrebno ustrezno urediti, predvsem pa preprečiti črno odlaganje gradbenega materiala. Na Homškem hribu bi bilo potrebno ustrezno urediti sprehajalne poti z razgledišči na Kamniško-Bistriško ravnino, na severnem vznožju hriba pa morda obnoviti obstoječo skakalnico. Vznožje hriba med hribom in Kamniško Bistrico nudi še vrsto drugih možnosti za rekreativne dejavnosti v tem območju, med katerimi je na prvem mestu otroško igrišče.

Da bi oba bregova Kamniške Bistrice med seboj bolje povezali, bi bilo potrebno v Nožicah postaviti brv preko Kamniške Bistrice (v osi glavne dostopne poti v Arboretum) in tako s peš potmi povezati Homški Hrib z Arboretumom.

V Radomljah je precej dobro razvit konjeniški šport, saj obstaja Konjeniški klub Radomlje s pokritim vadbiščem in že vzpostavljenimi potmi ob Kamniški Bistrici, zato predlagamo ureditev obstoječih in vzpostavitev novih jahalnih poti ob Kamniški Bistrici tako severno kot južno od Radomelj.

Na območju južno od Radomelj pa bi bilo potrebno na obeh straneh reke urediti nove sprehajalne in kolesarske poti ter jih povezati z obstoječimi potmi na Viru, Rodici in skozi Domžale.

DOMŽALE

Domžale so zanimive predvsem zaradi številnih športno-rekreacijskih objektov, med katerimi nekateri gostijo vrhunska tekmovanja. Med športno-rekreacijskimi objekti so najbolj znani: nogometni stadion, tenis center "Ten Ten" z odprtimi in pokritimi igrišči ter s stadionom za vrhunske teniške dogodke, ter športni park Domžale z letnim kopališčem in drugimi igrišči. Veliko premalo pa je v Domžalah možnosti za rekreacijo v naravnem okolju. Edini takšen namenski prostor je trim steza na Šumberku. Sicer pa je bila za sprehode v okolico zelo priljubljena točka tudi grad Krumperk, kjer ima svoje domovanje, ljubiteljem konjeniškega športa poznan, konjeniški center Krumperk. Nova avtocesta prereže povezavo med Domžalami in Krumperkom, zato moramo poskrbeti, da bo vzpostavljena nova varna krožna kolesarska pot iz Domžal do Krumperka.

Od poti neposredno ob Kamniški Bistrici je urejen le park ob drevoredu 88 lip, medtem ko so poti južno od Domžal le deloma urejene. Kljub temu tam vsak dan srečamo marsikaterega rekreativca. Rekreacijska os vzdolž celotne Kamniške Bistrice, ki bi omogočala izvajanje rekreacijskih dejavnosti v širšem območju, ne da bi bilo zato potrebno do željenih točk priti po obremenjenih, prometnih cestnih povezavah, je za Domžale prav gotovo odlična rešitev. Hkrati pa bi takšna povezava Domžalam odprla rekreacijske potenciale gorvodno vse do izvira Kamniške Bistrice, pa tudi dolvodno do sotočja s Savo.

DOL PRI LJUBLJANI

Na območju občine Dol pri Ljubljani Kamniška Bistrica zaključuje svojo pot in se izliva v Savo. Kamniška Bistrica je tu v celotni dolžini regulirana, onesnažena in vzrok številnih poplav. Kot takšna danes ne predstavlja posebne privlačnosti za rekreacijo krajanov. Poleg tega se Kamniška Bistrica po lepoti okolja ne more primerjati z lepoto široke, bolj ali manj naravne struge reke Save, ki s svojimi širokimi prodišči lahko predstavlja atraktivno točko za sončenje, piknike in opazovanje narave. Zato je v kontekstu celotnega sistema povezave rekreacijskih programov ob Kamniški Bistrici območje zanimivo predvsem kot sotočje treh rek - Save, Ljubljanice in Kamniške Bistrice. Na tem območju je možno urediti učne poti, ki bi temu prostoru dale posebno vsebino in piknik prostore. Tako nekako bi zaključili rekreacijsko os ob Kamniški Bistrici, ki se s kolesarskimi in peš povezavami začena pri izviru v dolini Kamniške Bistrice, nadaljuje

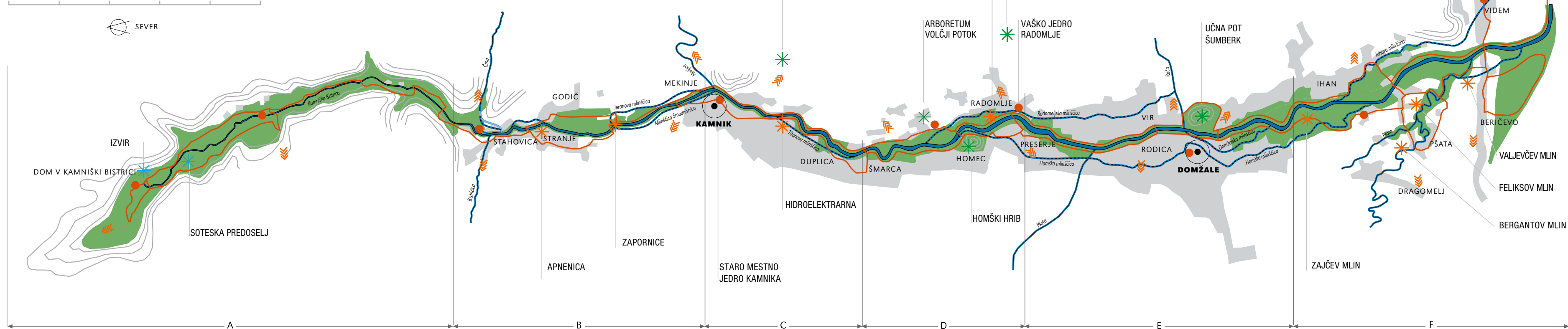
skozi Kamnik in Domžale ter zaključuje v Dolu pri Ljubljani, od koder bi jo bilo potrebno s kolesarsko potjo povezati z Ljubljano.

Za občino Dol pri Ljubljani bi takšna poteza lahko predstavljala zanimivo popestritev turistične ponudbe, ki se na tem območju postopoma že razvija. Bolj kot sami rekreacijski potenciali pa je ta poteza za občino Dol zanimiva predvsem zaradi posrednega reševanja poplavne varnosti. Z vzpostavitvijo novih rekreacijskih površin oziroma razlivnih površin ob vodotoku bi se namreč v času visokih voda gorvodno lahko zadržala določena količina vode, ki sicer ob neurjih zelo hitro pridrvi po regulirani strugi navzdol in povzroči poplave dolvodno. Vzpostavitev sistema parkov ob Kamniški Bistrici oziroma retenzijskih površin za visoke vode pa bi povzročil časovno ugodnejšo razporeditev visokovodnega vala in s tem povečal poplavno varnost v občini.

ZASNOVA VZDOLŽNIH POTI

(Vir: The Kamniška Bistrica River: Visions for Establishment and Utilization of a Green Buffer Zone Along the River, ICRO Domžale, 2001)

0 1 2 3 4 5km

A
Gorska dolina Kamniške Bistrice z gorami, razsežnimi prodišči, soteskami, ...

B
Dolina od Stahovice do Kamnika s prvimi mlinščicami, apnenicami, ...

C
Staro naselbinsko območje Kamnika s srednjeveškim jedrom in bogato tehnično dediščino (Hidroelektrarna Titan...) ob mlinščicah

D
Izjemna krajina z najstarejšo mlinščico, starimi mlini, številnimi gradovi, arboretumom, golfom, ...

E
Industrijsko območje Domžale z mlinščicami in zanimivo zgodovino in tehnično dediščino z začetkov industrializacije

F
Območje starih, še delujočih valjčnih mlinov, sotočje s Savo z obsežnimi prodišči

TIPOLOGIJA VODOTOKOV:

- reka Kamniška Bistrica
- manjši naravni vodotok
- mlinščica

TURISTIČNE ZANIMIVOSTI

- vzdolžne kolesarske in peš poti
- izhodiščne točke
- povezave z drugimi kolesarskimi potmi
- glavne naravne zanimivosti (izvir, soteska, ...)
- glavne zanimivosti povezane z izrabo vodne moči (stari mlini, hidroelektrarne, ...)
- druge pomembne zanimivosti (vrtovi, stara mestna jedra, ...)

ZNAČILNOSTI RABE TAL:

- neurbanizirane površine (gozd, travnik, idr.)
- urbanizirane površine
- strma pobočja

POT MLINOV IN MLINŠČIC

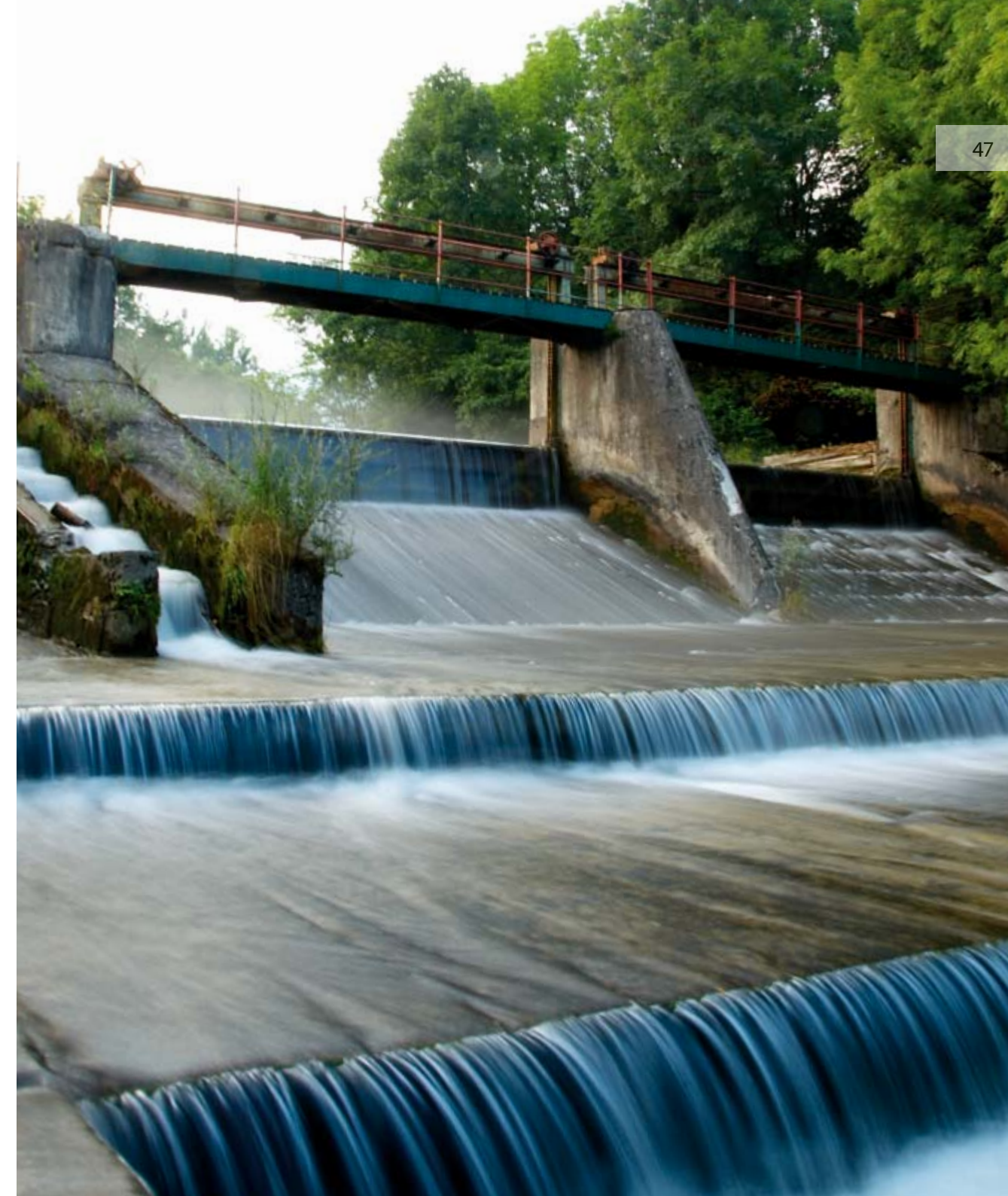
Kamniška Bistrica

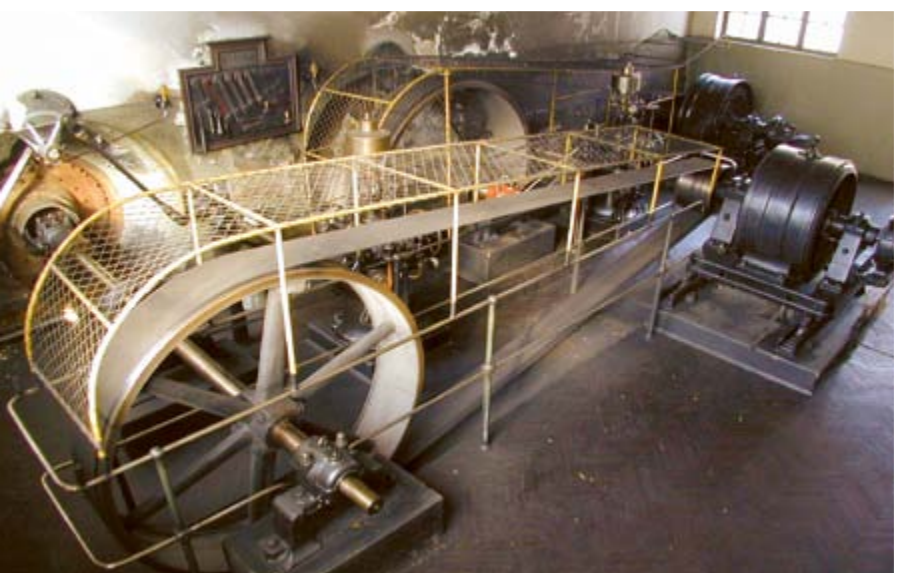
Zelena regije

Značilnost Kamniške Bistrice so številne mlinščice ali "žajspohi," kot jim pravijo domačini v okolici Kamnika. Zaradi ugodnega padca reke so mlinščice v preteklih stoletjih dobesedno prepletle nižinski del pokrajine ob Kamniški Bistrici. Ker je Kamniška Bistrica največji slovenski hudournik, ki je od nekdaj poplavljal dolvodna nižinska območja, so bile verjetno prve mlinščice izkopane kot odvodni kanali visokih voda. Kasneje pa so na njih nastali prvi mlini, žage, fužine in kasneje elektrarne. Mlinščice so za območje nedvomno pomenile začetek ekonomskega razvoja in osnovo za razvoj industrije na Kamniško-Domžalsko-Dolskem območju, saj so prav na lokacijah nekdanjih manjših gospodarskih objektov na mlinščicah in manjših pritokih Kamniške Bistrice nastali prvi pomembni industrijski obrati. Zato imajo mlinščice za identiteto regije nedvomno zelo velik pomen.

Zgodba o mlinih in mlinščicah, žagah, elektrarnah, mostovih in jezovih je pravzaprav zgodba o industrializaciji Kamniško-Domžalsko-Dolskega območja, ki bi ob ustrezni predstavitvi lahko predstavljala rdečo nit in morda bodočo turistično privlačnost območja, ki bo zanimiva tudi širšemu krogu obiskovalcev. "Pot mlinov in mlinščic" naj bi bila namenjena celostni predstavitvi delovanja naravnega vodnega sistema in celotnega sistema umetnega uravnavanja vodnega režima s sistemom mlinščic skupaj z vodosilnimi napravami (žagami, mlini, elektrarnami itd.), kar vse skupaj predstavlja pomembno tehnično dediščino regije.

Kamniško Bistrico je torej treba gledati kot zeleno potezo z elementi tehnične dediščine, ki jih lahko nadgrajujemo tako s spremljajočimi programi in dogajanji. Že sami ogledi industrijske arhitekture domžalskih, kamniških in dolskih tovarn utegnejo biti svojevrstna zanimivost za obiskovalce. In prav gotovo bi se v marsikateri tovarni našel kos opreme ali orodja, ki bi sodil v takšen "muzej".

MLINŠČICE V ZGODOVINI

Nihče z gotovostjo ne ve, koliko so stare mlinščice ob Kamniški Bistrici. Po besedah domačina, zgodovinarja Milana Flerina, so mlinščice bistveno starejše kot zemljiška razdelitev na tem območju. Stane Stražar v svoji knjigi »Ob bregovih Kamniške Bistrice« pravi, da je bila po ustnem izročilu Radomeljska mlinščica zgrajena pred več kot 400 leti s tlako. Izročilo še dodaja, da se ljudje temu niso upirali, kar kaže na to, kako pomembne so bile mlinščice za takratnega človeka. Prvi zapiski o mlinih ob Kamniški Bistrici pa so znani že iz začetka 15. stoletja.

O starosti mlinščic torej lahko le ugibamo, z gotovostjo pa lahko trdimo, da v Sloveniji ni vodotoka, ki bi se po številu in dolžini mlinščic lahko meril s Kamniško Bistrico. Po nekaterih virih naj bi se ob Kamniški Bistrici v preteklih stoletjih zgradilo preko 200 km mlinščic in najrazličnejših dovodno-odvodnih kanalov. Mlinščice so se namreč skozi zgodovino gradile, se opuščale in spreminjale svoj potek glede na trenutne potrebe. Točnih podatkov o nastanku vseh teh vodnih naprav in zajetij zaenkrat še nimamo, pa tudi malo je verjetnosti, da bi jih kdaj v celoti imeli.

Komaj 33 kilometrov dolga reka, ki ima danes delujočih približno 60 kilometrov mlinščic in razbremenil-

nih kanalov, predstavlja neverjeten sistem umetnih kanalov in edinstven spomenik tehniške dediščine, ki mu v Sloveniji ni primerjave, niti nam ni znana podobna gradnja v sosednjih državah. Hkrati pa po obsegu potrebnih del in potrebne organizacije vzdrževanja mlinščic predstavlja edinstven projekt, ki mu v času fevdalizma na Slovenskem težko najdemo primerjavo. Šele ko pomislimo na tedanja pomanjkljiva znanja v znanosti in tehniki, nam postane jasno, koliko truda so si naložili graditelji. Potrebno je bilo strasirati vse omenjene mlinščice in vsem porabnikom zagotoviti ustrezne vodne padce, saj bi sicer tedanji investitorji takoj propadli. Vedeti je namreč treba, da so mlinščice kopali ročno brez ustrezne mehanizacije. Mlinščice Kamniške Bistrice so torej nadvse pomembna dediščina, ki je ne smemo zanemarjati.

Na mlinščicah ob Kamniški Bistrici je bilo v Katastru vodnih moči za Kamniško Bistrico iz leta 1913 registriranih 84 naprav, ki so izkoriščale vodno moč. Kataster vodnih moči se je v kraljevini Avstrijskega cesarstva vodil na Hidrografskem centralnem uradu pri Kraljevsko-cesarskem ministrstvu za javna dela. V katastru je opis povodja, podatek o vodni moči, o tem, koliko se je da izkoristiti in koliko je dejansko izkoriščene in kje, vse skupaj pa je

podkrepljeno z detajlnimi opisi vodnih moči po posameznih odsekih in objektih, vključno z detajlnimi grafičnimi prikazi. Vsak od gospodarskih objektov ob mlinščicah je namreč imel svoje vodne pravice. Lastniki objektov so bili tako lastniki vodnih padcev, ki so bili pogosto jedro sporov. Sicer pa so se lastniki združevali v okviru vodnih zadrug, saj so v okviru teh skupnosti lahko reševali kočljive probleme vodnih pravic in dolžnosti, predvsem pa organizirali zahtevna vzdrževalna dela na vodnogospodarskih objektih, kakršni so jezovi, zapornice in sami kanali. Za vzdrževalna dela na jezovih in drugih večjih objektih so pobirali članarino na podlagi vodne moči. Sicer pa je statut zadruge zahteval, da vsak uporabnik vzdržuje svoj del struge mlinščic, kar so počeli enkrat letno ali po potrebi, ko so iz mlinščic vodo izpraznili.

Iz seznama vodnih moči je moč razbrati neverjetno množico različnih naprav in dejavnosti, ki so izkoriščale vodno moč in jo spreminjale v delovno ali kasneje v električno energijo. To so mlinci za mletje žita, barve in cementa ter za drobljenje peska, najrazličnejše žage, kovačnice, opekarne in številne elektrarne, ki so dajale energijo za pogon strojev razvijajoče se industrije.

MLINŠČICE DANES

Večina starejših naprav, kot so mlinci in žage, je v zatonu in načeloma močno propadajo. Naprave, ki še delujejo, pa so modernizirane do te mere, da jih praktično ne moremo več šteti k dediščini preteklosti. Kljub temu pa na mlinščicah in pritokih Kamniške Bistrice še najdemo nekaj delujočih starih mlinov, ki bi ob ustreznih vključitvi v širši program "muzejske dejavnosti" oziroma turistične ponudbe dolgoročno lahko predstavljali izjemno zanimivo tehnično dediščino. Žal pa je prav ta dediščina danes izjemno ogrožena. Zato bi bilo potrebno še delujoče in nekatere pred kratkim ustavljene, pa vendar ohranjene mline, žage in druge tehnične objekte vezane na vodo, predstaviti kot turistično zanimivost regije ter jih vključiti v paket turistične ponudbe v obliki "muzeja na prostem." Seveda takšen "muzej na prostem" ne bi mogel delovati sam po sebi, temveč v povezavi z enim od obstoječih ali pa na novo ustanovljenih muzejev v regiji. Na tak način bi verjetno dosti lažje osmislili in zagotovili obstoj najbolj zanimivim objektom tovrstne tehnične dediščine, kamor sodijo tudi mlinščice same z vsemi spremljajočimi vodnogospodarskimi objekti, kot so jezovi in zapornice.

1. MLINŠČICA KALCIT

Odvzem na levem bregu pri jezu Kalcit in izliv pod tovarno Kalcit. Mlinščica je v zgornjem delu betonski kanal, v spodnjem pa prekrita z operativno ploščadjo tovarne Kalcit. Za nov proizvodni postopek obrat ne rabi več veliko vode. Sicer pa industrijski obrat Kalcit predstavlja lokacijo prve žage ob Kamniški Bistrici in začetno točko velikega sistema mlinščic, kar vsiljuje misel, da bi na tem območju veljalo urediti zgodovinsko zbirko o mlinih in žagah ter razvoju industrije v Stahovici.

2. MLINŠČICA ČEZ STAHOVICO

Odvzem na levem bregu, pri jezu v Stahovici pod izlivom Črne, izliv pa nad cestnim mostom v Zg. Stranjah. Po mlinščici se pretakajo manjše vodne količine. Za primer visoke vode je v sredini nameščena stranska odprtina za razbremenjevanje. Mlinščica poteka na visokem bregu nad Kamniško Bistrico ob regionalni cesti mimo hiš in skozi vrtove ter na nekaterih mestih ustvarja zelo zanimive ambiente.

3. MLINŠČICA ČEZ JERANOVO

Odvzem je na levem bregu, pri jezu Smodnišnica, izliv pa v Mekinjah v območju tovarne Donit. Mlinščica se kmalu po odvzemu prelevi v tih gozdni potok. Vmes je star mlinski objekt, ki je spremenjen v MHE, dodana je mala ribogojnica in urejeno majhno jezerce za rekreativni ribolov.

4. MLINŠČICI SKOZI SMODNIŠNICO

Odvzema obeh mlinščic sta na istem mestu na desnem bregu pri jezu Smodnišnica v Spodnjih Stranjah, izliva pa na južnem robu kompleksa Smodnišnice. Tehnične možnosti za odvzem vode so velike, tako da lahko strugo Kamniške Bistrice do izliva mlinščice popolnoma presuši. Pri teh mlinščicah je še posebej zanimiv jez z zapornicami in ribjo stezo, saj je zelo zanimiv vodnogospodarski objekt, ki bi ga kot del poti ob mlinščicah lahko posebej izpostavili kot del vodne učne poti s poudarkom na tehnični dediščini.

5. MLINŠČICI SKOZI KAMNIK (OPUŠČENI IN ZASUTI)

Ena mlinščica je bila speljana po levem bregu, druga pa po desnem bregu skozi stari del Kamnika. Jez, ki je odvajal vodo v desno mlinšči-

co še vedno stoji kot vodnogospodarski objekt.

6. TITANOVA MLINŠČICA

Speljana po desnem bregu od Titanovega jeza v Spodnjem Perovem, izliva pa se delno nad Jezom v Duplici, v celoti pa v območju tovarne Stol v Duplici. Mlinščica je v celoti kanal zavarovan z betonskimi zidovi ali obložen z betonskimi ploščami.

7. ŠMARSKA MLINŠČICA (OPUŠČENA, ZASUTA)

Vodo je dobivala kombinirano iz Titanove mlinščice in z odvzemom pri jezu v Duplici. Na njej je bilo kar precej objektov na vodni pogon. Danes ni več možno ugotoviti njegovega točnega poteka.

8. RADOMELJSKA MLINŠČICA

Odvzem na levem bregu pri jezu v Volčjem Potoku, teče skozi Radomlje in se izliva v Račo pod naseljem Podrečje, po Rači pa posredno nazaj v Kamniško Bistrico. Ta mlinščica je ena najstarejših v sistemu mlinščic ob Kamniški Bistrici. Prvi pismeni dokumenti o njenem obstoju so stari več kot 400 let. Južni del mlinščice poteka po urbaniziranem in pozidanem področju, severni del pa je v veliki meri tako po morfologiji kot po biotopih podoban ravninskim potokom. Ob mlinščici sta še zadnja dva mlina

na kamen: oba sta bila nekoč velika mlina na kamen in sta imela žagi venecianki. To sta Jašovčev mlin in Kovačkova žaga. Ti objekti na vodni pogon so danes med najbolj ogroženimi spomeniki kmečke arhitekture na Slovenskem. Oba objekta sta v precej slabem stanju, a bi ju bilo še moč obnoviti ter ohranjati za kasnejše rodove. Oba mlina in žaga v Radomljah bi si namreč zaslužili, da se jih obnovi kot tehnične spomenike, ki v kontekstu poti ob mlinih in mlinščicah lahko predstavljajo točko posebnega interesa, saj bi bilo v obeh možno prikazati tradicionalno obrt – mlinarstvo in žagarstvo v obravnavani regiji.

9. HOMŠKA MLINŠČICA

Odvzem je na desnem bregu pri jezu pod Homškim hribom, izliv pa v Mali Loki. V to mlinščico se zajema kar precej vode, saj so bili na tej mlinščici veliki obrati, ki so se razvili v pomembno domžalsko industrijo. Ta mlinščica skozi Domžale teče v cevi, s čimer se je znatno zmanjšala tudi njena pretočnost. Zato je bilo potrebno zgraditi razbremenilnik, ki odvaja viške vode, ki jih zacevljeni odsek v Domžalah ne sprejema več. Mlinščica ima južno od Štude izredno lepo naravno razvito strugo. Brežine so obraščene s skoraj neprekinjeno obvodno vegetacijo, ki se mestoma razširja v gozdčice. Mlinščica, ki jo v tem delu obrobajo izmenoma travniške in

njivske površine, predstavlja krajinsko izjemno zanimiv in kakovosten prostor, ki bi ga veljalo zavarovati.

10. OPUŠČENA DOMŽALSKA MLINŠČICA (OPUŠČENA, V KANALU)

Odvzem je bil na levem bregu bivšega jezua pri Ušnjarskem tehnikumu, izliv pa je južno od soseske Mačkovci. Jez, ki ga je visoka voda podrla, se ni več obnovil. V strugo, ki je zacevljena, odtekajo meteorne vode, kar razbremenjuje centralni kanalizacijski kolektor. Ker gre za čiste vode, bi veljalo razmisliti kakšno strugo odpreti in jo vključiti v odprti prostor mesta Domžale.

11. IHANSKA MLINŠČICA

Odvzem je na levem bregu pri ihanskem jezua pod cestnim mostom Študa - Ihan, izliv pa kot sotočje s studencem v Klečah pri Dolu. Tu se mlinščica zaključi glede na povezavo s Kamniško Bistrico, vodotok z imenom Mlinščica pa se nadaljuje vse do izliva v Savo. V to mlinščico se dovaja še voda z odvzemom na Jubovem jezua pod mostom na cesti Ihan-Bišče. Takoj pod sotočjem dozirnega kanala z Ihansko mlinščico se voda odvaja nazaj v Kamniško Bistrico po razbremenilniku, ki deluje ob času visokih voda ali v primeru vzdrževanja. Na tej mlinščici se je razvila območje Dola pomembna industrija. Mlinščica je imela v preteklosti več krakov, ki so danes ukinjeni. Sicer pa je danes kar nekaj odsekov mlinščice, ki imajo vse lastnosti naravnega ravninskega potoka.

12. MLINŠČICA PŠATE

Čeprav mlinščica Pšata ne dobiva vode iz Kamniške Bistrice, temveč iz Pšate, jo omenjamo kot poseben del mlinščic ob Kamniški Bistrici, saj je v kontekstu poti ob mlinščicah ta še posebej pomembna zato, ker je ob njej še delujoči valjni mlin: to je Valjavčev mlin v Biščah. Poleg njega sta v bližini še dva delujoča valjna mlina na Pšati. To sta Feliks mlin v Mali loki in Bergantov mlin na Pšati. Vsi trije še delujoči valjni mlini so iz začetka 20. stoletja. Vsi imajo podobno tehnologijo, a se med seboj kljub temu precej razlikujejo. Zato vsi trije skupaj predstavljajo zanimivost vredno turističnega ogleda, saj nas že sam vstop v te mline "ponese" stoletje nazaj. Kot del tehnične dediščine bi jih bilo potrebno programsko povezati z enim od muzejev. Sicer pa je mlin Bergant na Pšati v središču naselja blizu gostinskih objektov, mlin Feliks v Mali Loki ima zaradi naravnega okolja in velike razširitev Pšate potencial postati zanimiva izletniška točka, medtem ko ima mlin pri Valjavcu, največji valjni mlin na tem območju, zaradi odlične lege in lepe zgradbe fantastičen potencial za razvoj gostinstva.

Kamniška Bistrica

Zelena regije

MLINŠČICE KOT DEL KULTURNE IN TEHNIČNE DEDIŠČINE

Vse naštetu so kvalitativne determinante prostora, ki jim z nazivom "Pot mlinov in mlinščic", ki je integrirana v "Zeleno os", začenja rasti vrednost in predvsem pomen. Tehnična dediščina vodnih naprav na Kamniški Bistrici in ob njej postaja tako pomemben kvalitativni element prostora in kulturne krajine, ki naj bi privlačil človeka željnega počitka in aktivne rekreacije. Ogle di mlinščic, mlinov in žag, pa starih elektrarn, mostov in jezov z življenjem ob reki bi tako lahko postal magnet privlačnosti za turiste in izletnike. Hkrati pa je zgodba o mlinih in mlinščicah ob Kamniški Bistrici prav gotovo zelo pomembno pričevanje o zgodovinski in tehnični dediščini tega območja, saj prav na tej dediščini temelji vsa zgodovina industrializacije in z njo povezane ga gospodarskega razvoja regije. V prihodnosti pa prav primerna oživitve in predstavitve zgodbe o mlinih in mlinščicah lahko da regiji ob Kamniški Bistrici specifično identiteto in hkrati predstavlja atrakcijo za turistično rekreativni razvoj regije.

To pomeni, da je potrebno zavarovati najdragocenejši del dediščine, pri čemer je najbolj zaželeno ohranjanje prvotne namembnosti dediščine. Zavarovana hiša naj ohrani stanovanjsko namembnost, v mlinu naj še naprej meljejo žito, v

žagi venecijanki naj tudi po obnovi žagajo les, stara elektrarna naj proizvaja električno energijo. Toda vedno ni možno zagotoviti ohranitev prvotne namembnosti obnovljene kulturne ali tehnične dediščine. Zato bo potrebno skrbno pretehtati različne možnosti varstva in ob upoštevanju bodoče namembnosti za vsak objekt posebej izbrati ustrezen način prenove in revitalizacije kulturne in tehnične dediščine. Pri tem se je najprej potrebno temeljito seznaniti z vsemi možnimi sestavinami načina preteklega življenja in gospodarskega ustroja, ki so kakorkoli vplivali na nastanek in razvoj kulturne ali tehnične dediščine. Nobena dediščina, predvsem pa tehnična, namreč nikoli ni mogla obstajati sama zase brez ustrezne namembnosti, zato je prav, da ji s celostno zasnovo revitalizacije izberemo takšno, ki bo najbolj ustrezna in ne bo izkrivljala njenega kulturnega in tehničnega pomena.

To naj bo vodilo tudi pri načrtovanju urejanja mlinščic ob reki Kamniški Bistrici, ki zaradi izjemne tehnične dovršenosti sodi med naše najpomembnejše in najbolj slikovite tehnične spomenike. Verjetno bo potrebno najprej opraviti temeljito raziskavo območja in evidentirati ter tipološko razvrstiti vse vrste tehni-

nih naprav na in ob mlinščicah, oziroma naprav, ki so bile na nek način povezane z njimi ali pa z industrializacijo območja. Šele nato bo možno smotno izbirati med vsebinskimi in funkcionalnimi posebnostmi naprav. Verjetno bo izbor obsegal predstavitev in ohranjanje prvotne in drugotne namembnosti ter tudi muzejske variante namembnosti. Pri tem bo treba upoštevati dejstvo, da vseh naprav ne bo možno fizično ohraniti, zato bo potrebno izvesti temeljito dokumentacijo mlinščic, njim pripadajočih naprav in z njimi povezanih naprav v smislu tako imenovanega arhivskega varstva, kar je lahko osnova fantastične muzejske zbirke, ki bo pričevala o zgodovini, gospodarstvu in kulturi ljudi, ki so stoletja živeli z reko in ob njej.

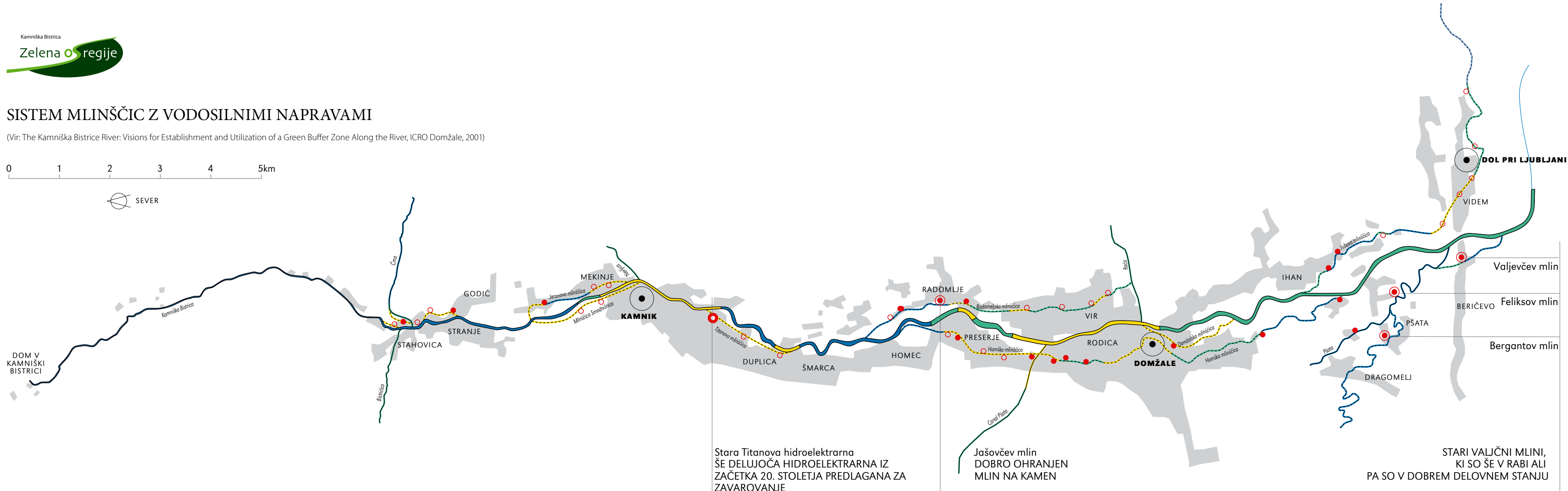
Mlinščice, še delujoči stari mlini in ostanki nekdanjih mlinov na kamen z ohranjeno staro tehnologijo so torej prav gotovo izjemen potencial, ki pa ga lahko zelo hitro izgubimo, v kolikor ne bomo hitro reagirali in poskušali pripraviti programa, ki bo tem mlinom dal novo možnost ekonomskega preživetja. Zato integralna vključitev tehnične dediščine in njene ustrezne prezentacije v okviru varstva Kamniške Bistrice utegne biti kvalitativna nadgradnja ponudbe vseh krajev ob njej in tako popestritev turistične ponudbe regije.

SISTEM MLINŠČIC Z VODOSILNIMI NAPRAVAMI

(Vir: The Kamniška Bistrice River: Visions for Establishment and Utilization of a Green Buffer Zone Along the River, ICRO Domžale, 2001)

0 1 2 3 4 5km

TIPOLOGIJA VODOTOKOV:

- reka Kamniška Bistrica
- manjši naravni vodotok
- mlinščica

MORFOLOŠKO STANJE VODOTOKOV

- naravno in sonaravno stanje
- regulirano
- kanalizirano

VODOSILNE NAPRAVE

- lokacije starih mlinov (nekaj ostalin je še prisotnih)
- stari mlini v dobrem stanju
- lokacije drugih vodosilnih naprav: žage, hidroelektrarne
- stara hidroelektrarna v dobrem stanju

ZASNOVA TURISTIČNEGA PROGRAMA

Poleg naravnih znamenitosti »Kamniško-Domžalsko-Dolske« regije in rekreacijskih poti od izvira do izliva Kamniške Bistrice, je potrebno v zasnovo rekreacijsko-izletniške povezave ob Kamniški Bistrici umestiti tudi kulturno in tehnično dediščino ter navsezadnje še bogat športno-rekreativni, kulturni in izobraževalni program. Širše območje Kamniške Bistrice, to je območje povodja Kamniške Bistrice, ki obsega še občine Mengeš, Trzin, Lukovico in Moravče, ima veliko tovrstnih objektov in zanimivosti, ki bi se jih dalo med seboj povezati v zanimiv paket turistične oziroma izletniško-rekreacijske ponudbe. Seveda pa je poleg usklajenega programa turistično - rekreacijske ponudbe finančnih možnosti za stimulacijo razvoja takšnega programa in skupnega nastopa na trgu potrebno dolgoročno zagotoviti tudi ustrezno vzdrževanje turističnih in rekreacijskih programov, predvsem pa zelene parkovne poteze ob Kamniški Bistrici. Prav dobra organizacija ustreznega sistema vzdrževanja je pravzaprav eden od bistvenih ključev do oživitve takšnega sistema parkov oz. turistično-rekreacijske ponudbe ob reki.

S povezavo rekreacijskih programov in turistično izletniških zanimivosti ob Kamniški Bistrici v enoten sistem si lahko obetamo sledeče:

- kontinuiteto kolesarskih in peš povezav od izvira Kamniške Bistrice do njenega izliva v Savo ter povezavo le-teh v širši sistem kolesarskih in peš povezav do vseh drugih, za razvoj izletništva pomembnih zanimivosti;
- sistem celovite turistične ponudbe s celotno podobo poti in rekreacijsko-izletniškega programa, ki kot taka lahko predstavlja turistično atrakcijo celotne regije, ki jo je moč tržiti kot enoten produkt na trgu turističnih produktov;
- reševanje poplavne varnosti, saj se skupaj z zelenim sistemom obvoda toku vzpostavljajo retenzijske površine za zadrževanje oziromazmanjševanje visokovodnega vala;
- osmišljanje dostikrat zanemarjenih in nevzdrževanih površin ob vodotokih z novimi programi, ki hkrati varujejo območje pred neustreznorabo in rastjo črnih odlagališč odpadnega materiala;
- vzpostavitev rekreacijske osi oziroma sistema parkov ob Kamniški Bistrici pomeni oazo zelenja oziroma novo prostorsko kvaliteto, ki je bomo lahko deležni vsi.

Kamniškobistriško regijo smo razdelili na več zaokroženih območij, od katerih vsaka nosi poleg skupne še svojo specifično identiteto, kar daje območju večjo zanimivost in lažjo berljivost.

GORSKA DOLINA KAMNIŠKE BISTRICE

Dolina Kamniške Bistrice leži v osrčju Kamniških Alp, prav pod najvišjimi vrhovi. Šele pri Stahovici se dolina razširi in se proti jugu nadaljuje v Kamniško-Bistriško ravnilo. Zaradi planin in kristalno čiste reke že sedaj privablja številne ljubite-

lje rekreacije - gornike, kolesarje, ribiče, smučarje, pa tudi številne izletnike. Dolina Kamniške Bistrice, je namreč izhodišče za številne izlete na bližnje ali bolj oddaljene vrhove Kamniških Alp. Iz doline je možen tudi dostop z gondolo na

Veliko planino, ki s svojo etnološko arhitekturno dediščino planšarskega naselja privablja številne obiskovalce. Osnovni pečat temu območju dajejo torej planine, neokrnjena narava in najrazličnejše aktivnosti povezane s planinami.

STARO NASELBINSKO OBMOČJE KAMNIKA, MEKINJ IN NEVELJ

Območje je zanimivo predvsem zaradi izredno bogate kulturne zgodovinske dediščine, ki se kaže v starih naseljih, arheoloških najdbah in vsakoletnih etnološko obarvanih kulturnih prireditvah. Največja privlačnost je staro mestno jedro Kamnika z značilnimi ozkimi ulicami

in baročnimi pročelji hiš, ki privlačijo tako izletnike kot turiste. Sredi mesta stoji na gričku Mali grad z dvonadstropno romansko kapelo. Zanimivosti samega mesta so še lokacija Starega gradu, grad Zaprice, v katerem je danes muzej, zasebni Sadnikarjev muzej in Frančiškanski

samostan z bogato zbirko knjig. Le malokdo pa ve, da je še tik pred prvo svetovno vojno Kamnik veljal za enega največjih zdraviliških krajev na Gorenjskem, kjer so prakticirali "knajpanje". Zdravilišče, v katerem stavbe še danes stojijo, je dnevno sprejelo tudi do 900 gostov.

KULTURNA KRAJINA IZJEMNIH KVALITET NA OBMOČJU RADOMELJ, HOMCA IN VOLČJEGA POTOKA

Območje je najbolj znano in obiskano zaradi arboretuma Volčji potok. Osrednji del predstavlja fantastičen baročni park in arboretum, kjer je na 88 ha površine na ogled kar 4500 sistemskih enot najrazličnejših drevnin in drugih okrasih rastlin. Vsako leto prirejajo tudi razstave cvetja, ki si jih ogledajo številni ljubitelji cvetja iz cele Slovenije, nekaj pa tudi iz tujine. Za ljubitelje umetnosti je v vrtnem paviljonu razstava živalskih plastik akademskega kiparja Janeza Boljke. Ljubitelji prestižne-

ga športa pa sredi borovih gozdov lahko igrajo golf.

Ne daleč iz središča Radomelj se nahaja ribnik Črnelo in območje Blat in Mlak, ki kot ostanek nekdanjih prostiranih mokrišč povodja Rače in Radomlje, predstavlja enega izjemnih naravnih ambientov in domovanje številnih ptic.

Na drugi strani Kamniške Bistrice je za to območje značilen osamelec Homški hrib s cerkvijo Marijinega rojstva, ki je s svojo značilno

podobo prostorska dominantna Mengeško-Domžalskega polja, sam homški hrib pa je zanimiv še zaradi nedavno najdene arheološke zbirke. Izjemno pomembna je še cerkev sv. Mohorja in Fortunata v Grobljah, kjer se zaradi izjemne akustike izvajajo številni koncerti. Nenazadnje pa je celotno območje Radomelj, Homca in Volčjega Potoka že dolgo znano po številnih dobrih gostilnah z dolgoletno tradicijo, ki ponekod zajema že več generacij.

MLADO INDUSTRIJSKO OBMOČJE DOMŽAL

Domžale so mlado mesto, ki je nastalo na mestu, kjer je bila že v preteklosti znana obrtna dejavnost, od 18. stoletja naprej pa se je razvilo slarnikarstvo, kasneje tudi usnjena galanterija. Tudi danes je celotna domžalska občina po številu obrtnih dejavnosti in podjetij med prvimi na Slovenskem. Nekatere obrti so prerasle v industrijska podjetja. Tako spadajo Domžale med tiste slovenske kraje, ki so se zaradi hitre rasti obrti in večjih industrijskih panog najbolj razvili. Območje Domžal pa ni bilo privlačno samo za poslovne dejavnosti, ampak je s svojo lego in splošno razvitostjo privabljal priseljence iz okolice in Ljubljane. Domžale kot take se

sicer ne morejo pohvaliti z naravnimi in kulturnimi danostmi, ki bi pritegnile turiste. Zato pa je te potenciale moč ustvariti. Zgodovina industrializacije celotnega območja v povezavi s tehnično dediščino mlinščic in vodnih naprav poleg slarnikarstva ter drugih dejavnosti lahko predstavlja osnovno tematiko Domžalskega muzeja, ki pa naj ne bi bil muzej v klasičnem smislu, temveč muzej sodobnega tipa, s posameznimi zbirkami integriranimi v prostor nastanka: to je v mlinih, tovarnah na mlinščicah itd. Takšen muzej bi potem poleg športnih objektov, kjer se odvijajo vrhunski tekmovalni, lahko dajal Domžalam zelo močno in specifično identiteto

povezano z razvojem tehnike in industrije.

STARI ŠE DELUJOČI VALJČNI MLINI NA OBMOČJU PŠATE, MALE LOKE IN BERIČEVEGA

Za območje je značilna predvsem kmetijska pokrajina s prostranimi obvodnimi gozdovi in manjšimi naselji. Območje je zanimivo predvsem zaradi starih še delujočih valjčnih mlinov, s še povsem ohranjenimi starimi napravami. Ti mlini so izjemen potencial, ki pa ga lahko zelo hitro izgubimo, v kolikor ne bomo dovolj hitro pripravili ustreznega programa, ki bo tem mlinom dal nove možnosti ekonomskega preživetja.

Vsekakor se mlinom v kontekstu realizacije celotne ideje Rekreativne osi obetajo dobri potenciali. Zato jih je potrebno vključiti v sistem kolesarskih poti kot možna postajališča, jih predstaviti kot turistično zanimivost območja, v njih pa obiskovalcem prikazati mlinarstvo in z njimi povezane dejavnosti, ki so bile predvsem v preteklosti značilne za to območje.

SOTOČJE TREH REK

Na območju Dola pri Ljubljani Kamniška Bistrica zaključuje svojo pot in se izliva v Savo. Zato je območje zanimivo predvsem kot sotočje treh rek - Save, Ljubljanice in Kamniške Bistrice. Predvsem Sava je na tem mestu izredno slikovita in tvori številna prodišča, ki poleti privabljajo kopalce.

Največja zanimivost in potencial Dola pa so ostanki graščine v Dolu in njenih parkov, ki so nekoč veljali za slovenski Versailles. Žal sta ohranjena le vrtna paviljona, ki veljata za redka primera čistega klasicizma na Slovenskem. Sta obnovljena in občasno uporabljena za razne razstave in manjše koncerte, močne pa so tudi razne prireditve na

prostem. Od nekdanjih veličastnih parkov pa lahko najdemo le posamezna eksotična drevesa. Graščino Dol bi bilo potrebno na primeren način oživiti in ji vrniti vsaj delček nekdanjega glamurja in pomena. V Dolu je vsekakor potrebno ustvariti dovolj atraktivno točko, ki bo na primeren način zaključila celotno turistično-rekreativno pot ob Kamniški Bistrici in njenih mlinščicah od izvira do izliva v Savo, za kar bi bila oživitvev graščine zelo dobrodošla, zelo pomembna pa je vsekakor primerna ureditev in oživitvev sotočja. Pomemben potencial je tudi v tehnični in industrijski dediščini območja, katere zametki se kažejo z razstavno sobo o zgodovini podjetja Jub.

OD VIZIJE K REALIZACIJI

Dosedanji posegi v prostoru ob Kamniški Bistrici so bili predvsem v njenem srednjem toku zelo grobi. Reka je v veliki meri kanalizirana, prav tako tudi večina njenih pritokov. Reka s pritoki tako ob večjih nalivih nima več naravnih razlivnih površin, posledica tega pa so številni problemi pri urejanju vodotoka. S pobudo "Kamniška Bistrica: zelena os regije" se skuša dolgoročno zavarovati ostanke prvobitnosti ob vodotoku, razširiti cono, ki funkcijsko pripada reki in to območje trajno zavarovati pred urbanizacijo s primerno zasnovo rekreacijskih in deloma tudi turističnih programov. To pa pomeni ustvariti sistem parkov ob vodotoku s primerno oblikovanimi kolesarskimi in sprehajalnimi potmi ter raznovrstnimi programi, ki bodo primerno osvetlili naravni, kulturni in zgodovinski pomen reke in obrečnega prostora ter razvili potenciale tega raznolikega prostora.

Za realizacijo zelene osi je najpomembneje dvigniti splošno raven razumevanja naravnih procesov in posledično spremeniti odnos nas samih do reke in njene narave. Človek se namreč mora prilagoditi in delati v skladu z naravnimi zakonitostmi vode in ne proti njim. Skrajni čas je, da se otresemo miselnega vzorca dvajsetega stoletja - da lahko s tehnologijo ukrotimo naravo - in si priznajmo, da to ni res. Reki moramo dati prostor, če hočemo, da bomo lahko ob njej varno živeli in z njo trajnostno gospodarili, kar je v času vse večjih podnebnih sprememb še toliko pomembneje.

Za stvaritev turistične atrakcije pa bo potrebno še mnogo več. Reka je botrovala gospodarskemu razvoju celotne regije ter s svojimi mlinščicami in vodosilnimi napravami predstavlja pomembno tehnično dediščino regije, ki pa je prezrta in premalo poznana. Gre za številne objekte tehnične dediščine (stare mline, mlinščice, elektrarne in druge naprave), ki zelo hitro izginjajo, s tem pa reka izgublja svoj potencial kot pomembna tehnična dediščina regije. Zato je potrebno tehnično dediščino vezano na reke in vodosilne naprave čimprej ustrezno raziskati in zavarovati ter vključiti v ustrezno zgodbo oziroma interpretativen program, ki bo iz zgodbe lahko ustvaril turistično atrakcijo.

EPILOG

Morda se vizija o Kamniški Bistrici in njenih mlinščicah, ki služi kot hrbtenica sistema parkov z bogatim rekreacijskim in turističnim programom, na prvi pogled še danes zdi le kot lepe sanje. Toda počasi se začnemo vse bolj zavedati možnih posledic vodam nenaklonjene preteklosti prostorske politike. Izoblikovali smo vizijo in ustvarili politično voljo ter marsikaj že realizirali. To pa odpira možnosti, da se sanje, oziroma to, kar se morda sedaj zdi še kot popolna utopija, dolgoročno tudi realizira. Predstavljena vizija nam odpira pogled na to, da Kamniška Bistrica s sistemov mlinščic nima potencialov le kot zelena rekreacijska os regije, temveč tudi kot objekt izjemne tehnične dediščine, ki skupaj z bogato zgodovinsko, kulturno in naravno dediščino območja lahko postane turistična atrakcija srca Slovenije. Za to pa bo potrebno še veliko odločitev in predvsem zavedanja, da posameznih potencialov tega prostora v procesu razvoja območja ne bomo uničili, temveč jih primerno zavarovali in ustrezno razvili. To pa pomeni, da mora vizija živeti v naših srcih, saj bo le tako kljubovala različnim pritiskom in se počasi realizirala v prostoru.

Viri:

Bolta R., Dolina Kamniške Bistrice kot območje geografskih šolskih ekskurzij - Koželjeva učna pot, diplomatska naloga, Radomlje, 1994

Brookes A., Shields F.D. River Channel Restortion, John Wiley & Sons. 1996.

Cigale D., Bližnja rekreacija prebivalstva malih mest in njeni pokrajinski učinki na primeru Domžal, magistrska naloga, Ljubljana, 1998

Cosgrove J. William and Rijsberman R. Frank (Ed.). World Water Vision: Making Water Everybody's Business. World Water Council, 2000.

Čelpak R. (urednik), Vodnik po slovenskih muzejih, Ljubljana, Zveza muzejev Slovenije, 1992

Dolgoročni plan Občine Dol pri Ljubljani, Uradni vestnik Občine Dol pri Ljubljani. št. 10/98;

Enciklopedija Slovenije 4, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1990

Ficko P., Kamniške in Savinjske Alpe, planinski vodnik, Ljubljana, Planinska zveza Slovenije, 1993

Global Water Partnership. Towards Water Security: Framework for Action - Framework for Action to Achieve the Vision for Water in the 21st Century, Stockholm, Sweden, 2000.

Globevnik L., Vahtar M., Šušec-Šuker V. in Muck P., Preveritev sonaravnih možnosti zagotavljanja večje poplavne varnosti na vodotoku Kamniška Bistrica, VGI, Ljubljana 2000.

Globevnik L. (urednica), Vodnogospodarska osnova povodja Kamniške Bistrice. VGI, Ljubljana 2002.

Kamniški zbornik XVIII/2006. Občina Kamnik 2006.

Komisija za turizem Občine Domžale, Občina Domžale - kjer hotenja zmagujejo, Domžale, 1997

Kosten S., Energetska izkoriščenost Mlinščic vzdolž Kamniške Bistrice, seminar na nalogi, Domžale, 1994

Krušič M. (urednik), Slovenija Turistični vodnik, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1995

Kunaver P., Kamniška Bistrica, Kamniški zbornik 1956, Kamnik, 1956

Maher I., Veliki kolesarski vodnik po Sloveniji, Ljubljana, Sidarta, 1996

Ministerial Declaration of The Hague on Water Security in the 21st Century, 22 March, 2000, In The Hague, The Netherlands.

Občina Kamnik, Kam, kje, kaj - vodnik po Kamniku in okolici, Kamnik, 1999

Pollak B., Naravne znamenitosti Kamniško-Savinjskih Alp na kamniškem območju, Kamnik, Občina Kamnik, 1995

Posebne strokovne podlage za varstvo naravne in kulturne dediščine, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju, 1990.

Prostorske sestavine Dolgoročnega plana Občine Domžale za obdobje 1986-2000, dopolnjenega 1988, Uradni vestnik Občine Domžale. št. 9/86, 2/90, 10/97;

Prostorske sestavine dolgoročnega plana Občine Kamnik za obdobje 1986 - 2000

Skoberne P., Peterlin S. (glavna urednika), Inventar najpomembnejše naravne dediščine Slovenije, 2. del: osrednja Slovenija, Ljubljana, Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1991

Skoberne P., Sto naravnih znamenitosti Slovenije, Ljubljana, Prešernova družba, 1988

Strazar S., Ob bregovih Kamniške Bistrice: od Duplice do Rodice in Radomlje z okolico. Radomlje 1988.

Strazar S., Domžale: mesto pod Goričico. Radomlje 1999.

Stritar A., 111 izletov po slovenskih gorah, Ljubljana, Sidarta, 1993

Tapper R., Water and Tourism: Creating a Sustainable Blance. UNEP: World Water Forum, Water and Tourism Session, The Hague, 21. March 2000.

Vahtar M., (Ur.). Kamniška Bistrica: rekreacijska os regije : zbornik prispevkov s serije okroglih miz v Knjižnici Domžale septembra, oktobra in novembra 1999. Domžale: ICRO - Inštitut za celostni razvoj in okolje, 2000. 60 str.

Vahtar M., Beden Pele G., Končno poročilo PHARE mikro program za partnerstvo 1998, Kamniška Bistrica: rekreacijska os regije. Domžale: ICRO, 2000.

Vahtar M., Brate T., Zupan F., Hazler V., Samec O., Kosmač M., Kamniška Bistrica: rekreacijska os regije. 4. okrogla miza, Mlini in mlinščice ob Kamniški bistrici. Domžale: ICRO - Inštitut za celostni razvoj in okolje, 1999. 2 zvočni kaseti.

Vahtar M., Globevnik L., Zabret M., Bolta Sitar R., Steklasa B., Grošelj T., Kamniška Bistrica: rekreacijska os regije. 3. okrogla miza, Vzgojno izobraževalni programi: učne poti. Domžale: ICRO - Inštitut za celostni razvoj in okolje, 1999. 2 zvočni kaseti.

Vahtar M., Kompare B., Globevnik L., Vehar S., Jeraj M., Muršak S., Gradišek F., Sever A., Kuzmič I., Kamniška Bistrica: rekreacijska os regije. 1. okrogla miza,

Športno rekreacijski vidiki. Domžale: ICRO, 30. 9. 1999. 2 zvočni kaseti.

Vahtar M., Kompare B., Horvat A., Globevnik L., Panjan J., Prestor, J., (1999). Sinteza vodnogospodarskih vsebin kot podlaga za zasnovo prostorskega razvoja na nivoju države, FGG-IZH, Ljubljana.

Vahtar M., Matoz H., Globokar T., Horvat A., Šukar V., Šala F., Kamniška Bistrica: rekreacijska os regije. 2. okrogla miza, Vodarski vidiki urejanja vodotoka. Domžale: ICRO, 1999. 2 zvočni kaseti.

Vahtar M., Pobega N., Dekleva M., Kuzmič I., Koncilja M., Gradišek F., Kamniška Bistrica: rekreacijska os regije. 5. okrogla miza, Zasnova rekreacijsko-turističnega programa ob Kamniški bistrici. Domžale: ICRO - Inštitut za celostni razvoj in

Vahtar M., Kobetič, L., Perpar, I., Kmet, T., Osnutek lokacijskega načrta Kamniška Bistrica – rekreacijska os regije, LOCUS d.o.o., 2003.

Vahtar M., Kobetič, L., Perpar, I., Strokovne podlage za pripravo lokacijskega načrta Kamniška Bistrica – rekreacijska os regije, LOCUS d.o.o., 2002.

Vahtar M. (urednica), The Kamniška Bistrica River: Visions for Establishment and Utilization of a Green Buffer Zone Along the River, Municipalities Domžale, Kamnik and Dol pri Ljubljani, Slovenia. Inštitut za celostni razvoj in okolje, Domžale, 2001, ponatis 2006.

Vahtar M. (urednica), Kamniška Bistrica: Rekreacijska os regije, Vizije ureditve obvodnega prostora kot osrednjega dela zelenega sistema regije s potenciali za razvoj ekološkega, kulturnega in rekreativnega turizma. Inštitut za celostni razvoj in okolje, Domžale, 2000.

Vahtar M. (urednica), Kamniška Bistrica: Zelena os regije, Razstava. Inštitut za celostni razvoj in okolje, Domžale, 2004.

Vehar S., Kolesarski izleti po Sloveniji, Ljubljana, Cirrus design, 1996

WHO - World Tourism Organization. Tourism 2020 Vision: Influences, Directional Flows and Key Trends. 1997.

Zavod za gozdove Slovenije, o.e. Ljubljana, Predlog za zaščito gozdnih otokov, mokrih biotopov, obrečnih gozdov ob dopolnitvah PUP za občino Domžale

Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju, Prostorski ureditveni pogoji za območje občine Domžal, Posebne strokovne podlage za varstvo naravne in kulturne dediščine, Kranj, 1990

Digitalni ortofoto načrt: Geodetska uprava Republike Slovenije, 1998.

Franciscejski kataster v digitalni obliki: Arhiv Republike Slovenije.

Kamniška Bistrica

Zelena os regije

Dodatne informacije o projektu Zelena os regije:

ICRO

INŠTITUT ZA CELOSTNI RAZVOJ IN OKOLJE
INSTITUTE FOR INTEGRAL DEVELOPMENT AND ENVIRONMENT

Kontaktna oseba: Marta Vahtar
Savska 5, 1230 Domžale, Slovenija

Tel. +386-1-722-52-10

Fax. +386-1-722-52-15

info@icro.si

www.icro.si

Dodatne informacije o projektu
"Trkamo na vrata dediščine"
in blagovni znamki Srce Slovenije:

Center za razvoj Litija

Kidričeva 1, 1270 Litija, Slovenija

Tel. +386-1-896-27-10

Fax. +386-1-896-27-12

info@razvoj.si

www.razvoj.si

DOL
PRI LJUBLJANI

DOMŽALE

KAMNIK

KOMENDA

LITIJA

LUKOVIČA

MORAVČE

ŠMARTNO
PRI LITIJ

TRZIN

TRKAMO NA
VRATA DEDIŠČINE

OBČINA

DOL PRI LJUBLJANI
Nosilec operacije

Naložba v vašo prihodnost

OPERACIJO DELNO FINANCIRA EVROPSKA UNIJA
Evropski sklad za regionalni razvoj